

ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง

ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพระสิทธัตถ-
โพธิสัตว์ตั้งแต่ประสูติจนบรรลุนิพพานได้เป็นพระพุทธเจ้า ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง
เป็นสำนวนที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นปฐมสมโพธิฉบับสำนวนภาษาถิ่นที่เก่าที่สุด และ
เป็นฉบับแปลแบบนิสสัยเพียงฉบับเดียว สามารถใช้เป็นหลักฐานเชื่อมโยงกับปฐมสมโพธิ
ภาษาบาลีฉบับล้านนาซึ่งเก่ากว่า และใช้เป็นหลักฐานแสดงขนาดของเนื้อเรื่องดั้งเดิมก่อน
ที่จะขยายเนื้อเรื่องออกไปจนกลายเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติในภายหลัง

The Lan Xang Version of the *Pathamasambodhi*

The Lan Xang version of the *Pathamasambodhi* narrates the biography of
Siddhattha-Bodhisatta from his birth to the Great Enlightenment. Except for the
Pali version, it is the oldest version of the *Pathamasambodhi*. It is also the only
Nissaya version of those known by scholars. The style of composing which uses
the Pali language for the entire text reveals that it is translated from the Pali
version which may have been composed either in the Lanna or Lan Xang
Kingdom. It can be inferred from its content that the original version of the *Path-*
amasambodhi is the story of the Siddhattha-Bodhisatta and not that of the Lord
Buddha.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล*

ความนำ

เมื่อเอ่ยถึงวรรณกรรมชื่อ ปฐมสมโพธิ นักศึกษาวรรณคดีไทยมักจะนึกถึงแต่ ปฐมสมโพธิ-กถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ไพเราะและมีชื่อเสียงที่สุดในวงวรรณคดีไทย ส่วนนักศึกษาวรรณคดีบาลีอาจรู้จัก ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสำนวนภาษาบาลีฉบับที่เก่าแก่กว่าซึ่งเกษม บุญศรี (๒๕๐๐: ๑๘๓-๔) สันนิษฐานว่าเป็นสำนวนของสมเด็จพระพนรัตน์ พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส^๑

ในรอบ ๑๕ ปีที่ผ่านมาวงการวรรณคดีในประเทศไทยมีการเผยแพร่งานปริวรรตและงานวิจัยเกี่ยวกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ อีกหลายสำนวนดังนี้

พ.ศ. ๒๕๓๐	บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากรเผยแพร่งานวิจัยเรื่อง "การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิจากต้นฉบับวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี" ของ ณีฎฐิณี พรหมเกิด
พ.ศ. ๒๕๓๒ (มกราคม)	ปาเพ็ญ ระวิน เผยแพร่งานปริวรรตเรื่อง "ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา"
พ.ศ. ๒๕๓๒	บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากรเผยแพร่งานวิจัยเรื่อง "การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี" ของ จรรยา คงเจริญ
พ.ศ. ๒๕๔๑	บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเผยแพร่งานวิจัยเรื่อง "ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์" ของ พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์
พ.ศ. ๒๕๔๒	พระมหาชนะ ชมมชโซ เผยแพร่งานปริวรรตเรื่อง "โคลงสารปถม-สมโพธิฉบับล้านช้าง"

อาจกล่าวได้ว่า งานวิจัยระดับมหาบัณฑิตของณีฎฐิณี พรหมเกิด (๒๕๓๐) กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการศึกษาปฐมสมโพธิภาษาอื่นๆ ตามมาถึง ๓ ภาษา ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาล้านนา

*อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปฐมสมโพธิภาษาอีสาน และปฐมสมโพธิภาษาลาวสำนวนร้อยกรอง และงานวิจัยของพระมหาสุพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๑: ๑๙-๓๙) ได้กล่าวถึงปฐมสมโพธิภาษาบาลีไว้มากที่สุดถึง ๕ สำนวน คือ สำนวน ล้านนา สำนวนอยุธยา สำนวนรัตนโกสินทร์สำนวนที่ ๑, ๒, ๓ ซึ่ง ๒ สำนวนหลังก็คือสำนวนที่ สันนิษฐานว่าเป็นของสมเด็จพระพนรัตน์และสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส^๑ ตามลำดับ

เนื่องจากอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด วรรณกรรมที่พบในอาณาจักรหนึ่งมักพบในอีกอาณาจักรหนึ่งด้วย ทำให้ผู้เขียนเกิดความสนใจใคร่รู้ว่า ในอาณาจักรล้านช้างมีปฐมสมโพธิเป็นสำนวนเฉพาะของตนหรือไม่ เหมือนหรือแตกต่างกับสำนวน ภาษาล้านนา และภาษาบาลีล้านนา และสำนวนภาษาอีสานอย่างไร จึงได้เดินทางไปประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวตั้งแต่ปี ๒๕๔๐ เพื่อสืบหาดั้งฉบับปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง และเริ่มต้นศึกษาปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างอย่างจริงจัง

ผู้เขียนพบว่า ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างมี ๒ สำนวน สำนวนหนึ่งเป็นสำนวนแปลนิสสัย หรือ สำนวนแปลยกศัพท์ภาษาบาลี กับสำนวนที่เป็นภาษาลาวล้วน สำนวนแรกแต่งเป็นร้อยแก้ว ส่วน สำนวนหลังแต่งเป็นร้อยกรอง เนื่องจากปฐมสมโพธิร้อยกรอง พระมหาชนะ ชมมชโซ ได้ปริวรรตและ พิมพ์เผยแพร่มาแล้ว ผู้เขียนจึงของดไม่กล่าวถึง จะกล่าวถึงแต่ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยร้อยแก้วเท่านั้น เพราะนักวิชาการไทยยังไม่รู้จัก และเป็นฉบับที่เก่าแก่กว่า สำคัญกว่า และสามารถเชื่อมโยงกับ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิภาษาลานนาที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วได้

ในบทความนี้ผู้เขียนมุ่งที่จะแนะนำให้ผู้สนใจรู้จักปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างเป็นปฐม จึงมิได้ เปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาอื่นๆ กล่าวถึงแต่ลักษณะเฉพาะที่สำคัญและน่าสนใจของปฐมสมโพธิ สำนวนล้านช้างฉบับแปลนิสสัยร้อยแก้ว การเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นจะกระทำเฉพาะเท่า ที่เป็นส่วนที่เสริมให้เห็นลักษณะพิเศษของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างเท่านั้น ส่วนรายละเอียดการ เปรียบเทียบเนื้อหาของวรรณกรรมที่ใช้ชื่อ ปฐมสมโพธิ จะปรากฏในงานวิจัยเรื่อง ปฐมสมโพธิกถา ภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะ กับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น ของผู้เขียน ซึ่งคาดว่าจะเสร็จสมบูรณ์ในไม่ช้านี้

ต้นฉบับและงานที่อ้างอิงถึงปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง

รายงานการค้นพบต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างมีทั้งจากงานของนักวิชาการตะวันตก และนักวิชาการลาว นักวิชาการตะวันตกที่กล่าวถึงปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างมี ๔ คน คือ หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ปีแอร์-แบร์นาร์ด ลาฟงต์ (Pierre-Bernard Lafont) ฌากเกอลีน ฟิลลิโอซาต์ Jacqueline Filliozat และ เอช. สัทธาติสสะ (H. Saddhatissa) ส่วนงานของนักวิชาการลาวเป็นงาน สืบราวต้นฉบับตัวเขียน

หลุยส์ ฟิโนต์ (1917) เป็นบุคคลแรกที่จัดทำบัญชีรายชื่อโบราณในประเทศลาว^๖ และเป็นบุคคลแรกที่กล่าวถึงต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างหรือปฐมสมโพธิภาษาลาว ฟิโนต์พบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาลาว ๒ ฉบับในหอสมุดหลวงแห่งนครหลวงพระบาง (Bibliothèque Royale de Luang Prabang^๗)

ปีแอร์-แบร์นาร์ด ลาฟงต์ (1959) สํารวจพบปฐมสมโพธิแปลนิสสัย และปฐมสมโพธิภาษาลาว ดังนี้

ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยพบที่^๘

วัดมุนนะ (Vat Munna)	ในเมืองหลวงพระบาง	จำนวน	๑๐	ผูก
วัดหนอง (Vat Nong)	"	"	๑๐ และ ๑๑	"
วัดเชียงม่วน (Vat Xieng Muane)	"	"	๒	"
วัดวิซุน (Vat Visun)	"	"	๑๐	"
วัดธาตุ (Vat That)	"	"	๑๐	"
วัดใหม่ (Vat May)	"	"	๗	"
วัดปากแห (Vat Pakhe)	"	"	๑๔	"
วัดอินแปง (Vat Inpeng)	ในเมืองเวียงจันทน์	"	๖	"
วัดพระแก้ว (Vat Pra Keo)	"	"	๑๐	"
วัดสมาน (Vat Samanh)	ในแขวงจัมปาสัก	ไม่ระบุจำนวนผูก		
วัดบ้านซ่งเซ (Vat Ban Song Say)	"	"		
วัดเวินเซใหญ่ (Vat Veun Say Nhay)	"	จำนวน	๓๑	ผูก
วัดบ้านใหม่ (Vat Bane May)	"	ไม่ระบุจำนวนผูก		
วัดบ้านกะถิน (Vat Ban Katin)	"	"		
วัดดงเหนียง (Vat Dong Nhiong)	"	"		
วัดสิบุญเรือง (Vat Si Boun Heuang)	"	"		

นอกจากนี้ ลาฟงต์ (1959: 531-7) ยังให้รายชื่อโบราณอีกจำนวนมากที่รัฐบาลได้มาจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École Française d' Extrême-Orient: EFEO) ปราบกฏรายการปฐมสมโพธิแปลนิสสัยที่พบที่วัดแก้ว นครเวียงจันทน์เพิ่มอีก ๒ รายการ มีจำนวน ๔ ผูก และ ๑๐ ผูก ตามลำดับ และปฐมสมโพธิชาดกจำนวน ๒ ผูก อีก ๑ รายการ

ปฐมสมโพธิภาษาลาวพบแต่เฉพาะที่แขวงจัมปาสักที่

วัดโพไซสี (Vat Pho Saysi)	จำนวน ๓๐ และ ๗ ผูก
วัดสักมุง (Vat Sak Muong)	ไม่ระบุจำนวนผูก
วัดหนองไฮ (Vat Nong Hay)	"
วัดอุดเสา (Vat Utsou)	"
วัดบ้านดู่ (Vat Ban Dou)	"

ลาฟงต์จัดประเภทรายการให้ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยกับปฐมสมโพธิภาษาลาวอยู่แยกรายการกัน คือ ให้ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยอยู่ในรายการที่ ๗๒๕ แต่ให้ปฐมสมโพธิภาษาลาวอยู่ในรายการที่ ๗๒๖ แต่ใช้ชื่อรายการตรงกันว่า ปะถมะสมโพธิ ที่เป็นดังนี้เพราะลาฟงต์คงเห็นว่า ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยกับปฐมสมโพธิภาษาลาวมีลักษณะที่แตกต่างกันมากจนไม่อาจเข้ากันได้ ผู้เขียนไม่มีโอกาสเห็นต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาลาวที่ลาฟงต์กล่าวถึง แต่สันนิษฐานว่าอาจเป็นปฐมสมโพธิฉบับคำกลอน หรือฉบับร้อยกรอง ฉบับเดียวกับที่พระมหาชนะ ธรรมโช ได้เคยปริวรรตไว้

ฌากเกอลีน ฟิลลิโอซาด นักวิชาการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ได้รวบรวมบรรณานุกรมเบื้องต้นสำหรับการศึกษาวิจัยวรรณกรรมชื่อ ปฐมสมโพธิกถา บรรณานุกรมนี้รวบรวมรายชื่องานทั้งหมดที่นักวิชาการชาวตะวันตกเคยถึงปฐมสมโพธิ หลายรายการเป็นงานวิจัยของคนไทย นับเป็นข้อมูลบรรณานุกรมการศึกษาวรรณกรรมที่ใช้ชื่อปฐมสมโพธิที่สมบูรณ์ที่สุด แต่แม้กระนั้นก็พบว่า ไม่มีรายการอ้างอิงงานสำรวจต้นฉบับที่กระทำในประเทศลาวโดยลาฟงต์และนักวิชาการชาวลาว และดูเหมือนว่า ฟิลลิโอซาด และนักวิชาการลาวต่างฝ่ายต่างไม่มีข้อมูลของกันและกัน

ฟิลลิโอซาด (n.d.: 27) กล่าวว่า บัญชีรายชื่อเอกสารโบราณที่ฟินด์ กล่าวถึง พบในบรรณการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Archives École Française d' Extrême-Orient: AEFEO) ที่นครปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในกล่อง (box) ที่ ๓๖ ด้วย ปฐมสมโพธิภาษาลาวลงรายการอยู่ในลำดับที่ ๒๑ และ ๑๑๑๕ เป็นใบลานจำนวน ๑๐ ผูกทั้ง ๒ ฉบับ ฟิลลิโอซาด ระบุว่า ปัจจุบันไม่ทราบว่าเป็นใบลานทั้ง ๒ ฉบับนี้เก็บรักษาไว้สถานที่ใด

นอกจาก AEFEO box 36 แล้ว AEFEO box 31 ยังได้อ้างถึงต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาลาวไว้ ดังนี้

ม.ม. มหาอำ (M. M. Maha Am), ฟุ่น (Phone), ฟ่าง (Phang) และ หล้า (La) ได้ช่วย
เอช. เดย์ดีเยร์ (H. Deydier) ปริวรรตปฐมสมโพธิ ๑๐ ผูก จากอักษรธรรมเป็นอักษร
ลาว

(AEFEO box 31 อ้างใน Filliozat, Jacqueline n.d. 28)

ฟิลลิโอซาด (n.d.: 27) ทำเชิงอรรถอธิบายไว้ว่า ไม่พบปฐมสมโพธิภาษาลาวฉบับที่ปริวรรตแล้วใน AEFEO พบแต่ไมโครฟิล์มต้นฉบับใบลานที่ใช้ปริวรรต รหัสไมโครฟิล์มเลขที่ 93-99

ส่วน เอช. สัทธาติสสะ (1979: 340) กล่าวถึงปฐมสมโพธิที่พบในอาณาจักรล้านช้างปนไปกับที่พบในประเทศไทยและเขมร เขากล่าวว่าปฐมสมโพธิที่พบในอาณาจักรล้านช้างเป็นฉบับภาษาบาลีและมีฉบับแปลอยู่ด้วย ดังนี้

ปฐมสมโพธิพบได้เฉพาะในประเทศไทย ลาว และกัมพูชา ต้นฉบับภาษาบาลีรวมทั้งคำแปลภาษาสยาม ลาว และเขมร จำนวนมากเก็บรักษาไว้ที่นครปารีส กรุงเทพฯ พนมเปญ และหลวงพระบาง... ต้นฉบับมีอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

ที่พบในกัมพูชาและในสยามมี ๑๕ ปริจเฉทแล้ว แต่ตามจารีตของลาวซึ่งคูได้จาก ฉบับแปล กลับเป็นฉบับที่สั้นกว่ามาก จบเรื่องเพียงปริจเฉทที่ ๔ เท่านั้น

พิเคราะห์จากที่สัตหาคิสสะ กล่าวไว้ แสดงว่า ในเมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าของ อาณาจักรล้านช้างพบปฐมสมโพธิทั้งสำนวนภาษาบาลีและภาษาลาว แต่สัตหาคิสสะมิได้แสดงหลักฐาน ว่า ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลีในประเทศลาวที่กล่าวถึงนี้ พบหรือเก็บรักษาไว้ที่ใด ผู้เขียนเห็นว่า สัตหาคิสสะ อาจสับสนระหว่างปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่พบในประเทศไทยและพบในกัมพูชากับปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาภาษาไทยยวน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคงเข้าใจผิดว่าปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาภาษาไทยยวนซึ่งมี ๕ ปริจเฉท เป็นปฐมสมโพธิภาษาลาวซึ่งมี ๗ ปริจเฉท เพราะเมื่อเปรียบเทียบจำนวน ปริจเฉทและเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาภาษาไทยยวนกับสำนวนล้านช้างแปลนิสสัยจะเห็นว่า ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนามีเนื้อความยาวกว่า และมีจำนวนปริจเฉทมากกว่า ดังนี้

ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา (ภาษาไทยยวน)	ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง (แปลนิสสัย)
ปริจเฉทที่ ๑ คัพภานิกขมนปริวัตต์	ปริจเฉทที่ ๑ คัพภานิกขมนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๒ มหาสัตตลักขณปริจเฉท	ปริจเฉทที่ ๒ ลักขณปริจเฉท
ปริจเฉทที่ ๓ ราชากิเสกปริวัตต์	ปริจเฉทที่ ๓ (ราชากิเสกปริวัตต์)"
ปริจเฉทที่ ๔ มหาภิกขมณกัณฑ์	ปริจเฉทที่ ๔ มหาภิกขมณกัณฑ์
ปริจเฉทที่ ๕ ทุกกรกริยาปริวัตต์	ปริจเฉทที่ ๕ (ทุกกรกริยาปริวัตต์)
ปริจเฉทที่ ๖ มารวิชัยกัณฑ์	ปริจเฉทที่ ๖ มารวิชัยกัณฑ์
ปริจเฉทที่ ๗ ปฐมสมโพธิปริวัตต์	ปริจเฉทที่ ๗ (ปฐมสมโพธิปริวัตต์)
ปริจเฉทที่ ๘ พรหมชฌเมสนปริวัตต์	
ปริจเฉทที่ ๙ รัชมัจจกัปปวัตตสูตร	

ความเข้าใจผิดนี้ อาจเกิดขึ้นเพราะปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนนี้ จารด้วยอักษรธรรมเหมือนกัน ข้อเท็จจริงมีว่า ในอาณาจักรล้านช้างนั้น นอกจากปฐมสมโพธิแปลนิสสัยและปฐมสมโพธิภาษาลาวฉบับ ร้อยกรองซึ่งเรียกได้ว่าเป็นฉบับตัวแทนของอาณาจักรล้านช้างแล้ว ปัจจุบันยังไม่มีรายงานว่าพบ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีในนครหลวงพระบางหรือแม้แต่เมืองอื่นๆ ในประเทศลาว แม้จะมีความเป็นไปได้ ว่า ในลาวน่าจะยังมีหรือเคยมีปฐมสมโพธิภาษาบาลีอยู่ก็ตาม

นักวิชาการและหน่วยงานของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่สำรวจพบ ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ได้แก่ ราชบัณฑิตสภาลาว ท้าวเคน โครงการขึ้นบัญชีโบราณ และ โครงการปกป้องและรักษาหนังสือโบราณลาว

ราชบัณฑิตยสภาลาว (อ้างใน สะฤาบัลลืออัวสิละปะวันบะละเดีตฏุงอุก ๑๙๘๘: ๔๐๔-๔๒) ปรากฏรายชื่อ *ประอมโพธิ* และ *ประอมสมโพธิ* ในรายการวรรณคดีศาสนาลำดับที่ ๒๒๕ และ ๑๑๗๓ ตามลำดับ

ท้าวเคน (Kéne 1958: 22) ให้ชื่อ *ปฐมสมโพธิ* และ *ปฐมสมโพธิชาดก* ไว้ในหนังสือ รายชื่อ ไบลานวรรณคดีลาว (Catalogue des Manuscrits de la Littérature du Lao) รายการลำดับที่ ๒๒๓ และ ๕๕๔ ตามลำดับ

โครงการขึ้นบัญชีไบลานได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิโดยต้า ประเทศญี่ปุ่น สํารวจไบลานรวม ๑๗ แขวงทั่วประเทศลาว และจัดทำบัญชีรายชื่อไบลานที่สํารวจพบตีพิมพ์ออกมา เป็นระยะ นำเสียดายที่ผู้เขียนหาได้เฉพาะบัญชีสํารวจที่ทำในแขวงสุวรรณเขต และ แขวงกําแพงนคร เล่ม ๒ เท่านั้น ในบัญชีสํารวจเล่ม ๒ (โฏฎากบอ๊บบัฎิไขเวลาบ ๑๙๙๔: ๓๑๒) ปรากฏคัมภีร์ชื่อ ปัญญาบารมี ๓๐ ทัก เป็นรายการแรก จึงไม่พบรายการ ปฐมสมโพธิ อย่งไรก็ตามในบัญชีสํารวจที่แขวงสุวรรณเขต (โฏฎากบอ๊บบัฎิไขเวลาบ ๑๙๙๔: ๔๑) ปรากฏรายชื่อ ปฐมสมโพธิจํานวนมากถึง ๙ รายการ ตั้งแต่รายการที่ ๑๒๐๔-๑๒๑๒ ดังนี้

รายการที่	จํานวนผูก	ปีที่จาร (พ.ศ.)	สถานที่พบ
๑๒๐๔	๖	๒๕๑๗	-
๑๒๐๕	๑๐	๒๔๖๙	วัดจักขุสีลำนันทะราม
๑๒๐๖	๑๐	๒๕๑๗	วัดโพไซสีนุเริง
๑๒๐๗	๑๐	๑๒๖๘	-
๑๒๐๘	๑๐	๒๔๗๐	-
๑๒๐๙	๑๐	๒๔๘๓	-
๑๒๑๐	๑๐	-	วัดพิคชะผน
๑๒๑๑	๑๑	๒๔๗๓	วัดจักขุสีลำนันทะราม
๑๒๑๒	๑	-	-

คาดว่าในบัญชีสํารวจของแขวงอื่นๆ คงพบรายการ *ปฐมสมโพธิ* อีกมาก ดังในรายงานสรุปจํานวนไบลานที่พบในแขวงเวียงจันทน์ซึ่งตีพิมพ์อยู่ในเอกสารสัมมนาไบลานทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑ (สะฤาบัลลืออัวสิละปะวันบะละเดีตฏุงอุก ๑๙๘๘: ๑๕๐) ระบุว่าพบคัมภีร์ปฐมสมโพธิจํานวนมากถึง ๑๓๕ ผูก

ส่วนโครงการปกปักรักษาหนังสือไบลานลาวได้สํารวจ ถ่ายไมโครฟิล์ม และจัดทำบัญชีไบลานไว้ ๒ บัญชี คือบัญชีไมโครฟิล์มไบลานที่เก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติ ในนครเวียงจันทน์ และบัญชีไมโครฟิล์มไบลานที่เก็บรักษาที่หอพิพิธภัณฑ์ บ้านจุมคอง แขวงหลวงพระบาง

ในบัญชีไมโครฟิล์มหอสมุดแห่งชาติ พบปฐมสมโพธิ ๓ ฉบับ ใช้รหัสไมโครฟิล์ม ๐๑๐๑๒๕๑๓๖๓๑๐๐, ๐๑๐๑๒๕๑๓๖๓๒๐๐ และ ๐๑๐๑๒๕๑๓๖๓๓๐๐ ฉบับที่ใช้รหัส ~๓๑๐๐ มี ๘ ผูก จารในปี จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) ฉบับที่ใช้รหัส ~๓๒๐๐ มี ๑๐ ผูก จารในปี จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ฉบับที่ใช้รหัส ~๓๓๐๐ มี ๔ ผูก จารในปี จ.ศ. ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

ส่วนในบัญชีไมโครฟิล์มหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหลวงพระบางปรากฏรายชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่ จารด้วยอักษรธรรมลาว ๓ ฉบับ ใช้เลขรหัสไมโครฟิล์ม ๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๒๐๐, ๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๗๓๐๐ และ ๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๗๔๐๐ ฉบับที่ใช้รหัส ~๑๒๐๐ จารในปี จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) ฉบับที่ใช้รหัส ~๗๓๐๐ จารในปี จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๙) ส่วนฉบับที่ใช้เลขรหัส ~๗๔๐๐ จารในปี จ.ศ. ๑๒๗๐ (พ.ศ. ๒๔๕๑) แต่ละฉบับมีจำนวน ๑๐ ผูก นอกจากนี้ยังพบปฐมสมโพธิที่จารด้วยอักษรล้านนาอีก ๑ ฉบับ

ใบลานที่อยู่ในหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหลวงพระบาง ซึ่งโครงการปกป้องรักษาใบลานลาวถ่าย ไมโครฟิล์มไว้ ใช้รหัส ๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๒๐๐ ในบัตรข้อมูลของโครงการปกป้องรักษาใบลานลาวระบุว่า ได้มาจากวัดใหม่สุวรรณภูมิราม (วัดใหม่สุวรรณภูมิราม) บ้านป่าขาม เมืองหลวงพระบาง มี ๑๐ ผูก ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหลวงพระบาง ข้อความที่ปรากฏถ่ายใบลานผูกที่ ๒, ๓, ๔, ๗ และ ๘ มีข้อความระบุศักราชที่จารว่าเป็นศักราช ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)

ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างที่โครงการปกป้องรักษาใบลานลาวถ่ายไมโครฟิล์มไว้ นั้น ทุกฉบับ ล้วนแต่เป็นฉบับแปลนิสสัยทั้งสิ้น

นอกจากนี้ศูนย์วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สํารวจพบ ต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับแปลนิสสัยที่เก่ากว่าฉบับวัดใหม่สุวรรณภูมิราม ที่วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ใบลานระบุอายุ ว่าจารขึ้นในปีเต่าสี่ จ.ศ. ๑๐๑๔ (พ.ศ. ๒๑๙๕) นำเสียดายที่ พบเพียง ๕ ผูก เท่านั้น

ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบใบลานคัมภีร์ปฐมสมโพธิสำนวน ล้านช้างจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นฉบับแปลนิสสัย ส่วนฉบับภาษาลาวเก่าที่มีข้อมูลในปัจจุบันพบ เฉพาะในแขวงจำปาสัก ปฐมสมโพธิฉบับแปลนิสสัยส่วนใหญ่มีจำนวน ๑๐ ผูก ตรงกัน บางฉบับอาจมี ๑๑ ผูก ส่วนที่พบจำนวนน้อยผูกอาจเป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ มีเพียงฉบับที่ลาฟงด์ (1959: 543) พบที่วัด เวินเซใหญ่ (Vat Veun Say Nhay) ฉบับเดียวเท่านั้นที่มีจำนวน ๓๑ ผูก สันนิษฐานว่า อาจลงรายการ ผิดพลาด เมื่อเทียบกับฉบับที่พบที่วัดโพไซสี (Vat Pho Saysi) ซึ่งเป็นฉบับภาษาลาวมีจำนวน ๓๐ ผูก ปฐมสมโพธิฉบับของวัดเวินเซใหญ่อาจเป็นฉบับภาษาลาวร้อยกรอง ไม่ใช่ฉบับแปลนิสสัยก็เป็นได้ ที่ ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างภาษาลาวร้อยกรองมีจำนวนผูกมากกว่าฉบับแปลนิสสัยถึง ๓ เท่า ไม่ใช่ เพราะยาวกว่า แต่เป็นเพราะแต่ละผูกเป็นมัดเล็กกว่า มีหลักฐานรายการ ๒ รายการที่ลาฟงด์ (1959: 541) ลงรายละเอียดปฐมสมโพธิภาษาลาวไว้ว่าเป็น "ปถมสมโพด มัดน้อย" ส่วนฉบับที่ฟินด์และ ฟิลลิโอซาร์ตกล่าวถึง ก็น่าจะเป็นฉบับแปลนิสสัยเช่นกัน เพราะมีจำนวนผูกเท่ากับฉบับแปลนิสสัยอื่นๆ

อายุที่แต่ง

เท่าที่มีข้อมูลในปัจจุบันพบใบลานปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับแปลนิสสัย^๑ มีอายุแตกต่างกัน ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างที่เก่าที่สุดพบในประเทศไทย แต่เป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ ส่วนฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุดอยู่ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ฉบับสมบูรณ์ที่ใหม่ที่สุดอยู่ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๖ ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุดที่พบในขณะนี้ คือ ฉบับที่ได้จากวัดใหม่สุวรรณคูมาราม ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่หอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง นครหลวงพระบาง จารขึ้นในปี จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖) ส่วนฉบับสมบูรณ์ที่ใหม่ที่สุดพบที่วัดโพธิ์สีบุญเรือง บ้านห้วยชาย แขวงสุวรรณเขต จารในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ปฐมสมโพธิ ๒ ฉบับนี้มีอายุต่างกันถึง ๑๓๑ ปี

ข้อความท้ายใบลานผูกที่ ๒, ๓, ๔, ๗ และ ๘ ของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับวัดใหม่สุวรรณคูมารามมีว่า

สักราต^๑ ได้พันร้อย ๕๕ ตัวปีปลา ไล่เดือน ๕ แรม ๓ คำ ฟ่าว่า ได้วัน ๖ ปรสุด มีรวง
เหม้า วิจารณ์แล้วยามเช้า เจ้ามหาพุทธวงสามีสักธาเป็นยั้งจึงตั้งปกมสัมโพไว้กับ
สาสนาเท่า ๕ พันวัสสา นิพพานปัจจโย โทตุ ๗

จะเห็นว่าในใบลานไม่ระบุว่าปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับนี้แต่งขึ้นเมื่อใด ระบุแต่เพียงปีที่จาร แน่นอนที่สุดว่า ปีที่แต่งต้องเก่ากว่านี้ ลำพังแต่อายุจารก็เก่ากว่าปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาที่ป่าเพ็ญ ระวิน (๒๕๓๒) ปรวิรรตไว้ ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาที่ป่าเพ็ญ ระวิน ปรวิรรตเป็นปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุด ท้ายใบลานแต่ละผูกระบุว่าจารขึ้นระหว่างปี จ.ศ. ๑๑๙๖-๑๑๙๗ (พ.ศ. ๒๓๗๗-๗๘) นอกจากนี้ยังเก่ากว่าปฐมสมโพธิสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส พระองค์ทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ ชำระเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘^๒ และทรงแปลออกเป็นฉบับภาษาไทยหลังจากนั้น

รายละเอียดใบลานของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับวัดใหม่สุวรรณคูมาราม

ใบลานปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับวัดใหม่สุวรรณคูมารามเป็นใบลานทองทึบ มีจำนวน ๑๐ ผูก มีไม้ประกบกับเรียบร้อย แต่ละผูกจาร ๔๘ หน้าลาน ยกเว้นผูกสุดท้ายจารมี ๔๒ หน้าลาน แต่ละหน้าลานจาร ๔ บรรทัด อักษรที่ใช้จารเป็นอักษรธรรมลาว หน้าที ๒๑-๒๒ ของผูก ๕ จารซ้ำกับหน้าที่ ๔๔-๔๕ ของผูกที่ ๔ สันนิษฐานว่า สายสนองที่ร้อยใบลานคงขาดออก ทำให้ใบลานหายไป ๑ ใบ เวลาที่ร้อยใบลานกลับเข้าผูกใหม่ คงจะได้หยิบใบลานที่เหลือจากฉบับอื่นกลับเข้ามาร้อย ลายมือและอักษรวิธี

^๑ ต่อไปผู้เขียนจะเรียกสั้นๆ แต่เพียงว่า ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง และจะไม่กล่าวถึงฉบับร้อยกรองภาษาลาวอีก

ของผู้ที่ ๓ ต่างกับผู้อื่นๆ แต่ข้อความต่อเนื่องกัน สันนิษฐานว่าผู้จารคงมีมากกว่า ๑ คน ไบลานไม่
ระบุอายุที่แต่ง ไม่ระบุชื่อผู้จาร ระบุแต่ปีที่จาร และผู้สร้าง ว่า จารขึ้นในปี จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖)
เจ้ามหาพุทธวงศาเป็นผู้สร้าง แผ่นไบลานปิดตันและท้ายผูกไม้ได้จารบอกชื่อเรื่องไว้ แต่จารไว้ที่ขอบ
ซ้ายมือของไบลานใบแรกของแต่ละผูกว่า ปกมสมโผด

ชื่อเรื่องและความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง

ชื่อ ปกมสมโผด ที่ไบลานที่ได้มาจากวัดใหม่สุวณณภูมิราม ใช้นี้คือ ปฐมสมโพธิ มาจากภาษา
บาลีว่า ปฐมสมโพธิ ซึ่งเป็นคำที่ประสมกันระหว่าง ปฐม กับ สมโพธิ

คำว่า สมโพธิ มาจากรากศัพท์ √พฺร "ตื่น, รู้, เข้าใจ, แจ่มแจ้ง" มี ส- "รวม, พร้อม" เป็นหน่วย
หน้าศัพท์

เอส. เค. ญานยักกระ (S.K.Nanayakkara) (1971: 178) แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคำว่า สม
โพธิ ไว้ว่า "คำว่า สมโพธิ ใช้นี้เรียกการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต
สาวก"

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา (๒๕๓๔: ๑๔๙) แปล ปฐมสมโพธิ ว่า "เรื่องราวของการตรัสรู้พร้อมอัน
ยอดเยี่ยม" และพระมหาสุรพล สิงศิริตัน (๒๕๔๒: ๑๗) แปลว่า "การตรัสรู้พร้อมที่ยิ่งใหญ่ยอดเยี่ยม"
คำแปลของทั้ง ๒ สอดคล้องกันเพราะถือตามความหมายของคำว่า ปฐม ซึ่ง ที. ดับเบิลยู. ริส เดวิดส์
(T.W. Rhys Davids) และ วิลเลียม สเตด (William Stede) (1972: 402) ให้นี้ไว้ใน *The Pali Text
Society's Pali-English Dictionary* หน้า ๔๐๒ ว่า "foremost—ยอดเยี่ยม" แต่ในพจนานุกรมภาษาบาลี
เล่มเดียวกันหน้า ๔๐๓ ยังได้ให้คำอธิบายและความหมายของ ปฐม เพิ่มเติมว่า

*often as first part of cpd. °-, meaning either first or newly, recently, just—คำ
ว่า ปฐม มักใช้เป็นส่วนต้นของคำประสม หากไม่มีความหมายว่า แรก ก็จะมี ความ
หมายว่า หยกๆ, (เพิ่งผ่านไป) ไม่นาน, เพิ่งจะ"*

ดังนั้น นอกจากคำว่า ปฐมสมโพธิ จะแปลว่า "การตรัสรู้พร้อมอันยอดเยี่ยม" แล้ว จึงยังอาจ
แปลได้ว่า "การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เพิ่งจะบังเกิดขึ้น" หรือ "การตรัสรู้อันยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้าที่
เพิ่งจะบังเกิดขึ้น"

ควรสังเกตว่า ชื่อปริจเฉทที่ ๗ ของปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาซึ่งตรงกับปริจเฉทสุดท้ายของ
ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างซึ่งไม่ระบุชื่อปริจเฉทคือ ปฐมสมโพธิปริวัตต์ พ้องกับชื่อเรียกคัมภีร์ ใน
ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้ได้ "ไม่นาน" ก็ทรงเปล่งอุทานคาถา ประกาศว่า
พระองค์ทรงหลุดพ้นจากกิเลส แล้วเรื่องก็จบลง อุทานคาถาที่ปรากฏท้ายปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างนี้
มีที่มาจากสุดตันตปิฎก รัมมบท ชราวคค์ ปฐมโพธิวัตตฺถุ คาถาบทที่ ๑๕๓-๔ ชื่อ ปฐมโพธิวัตตฺถุ" นี้

เกือบจะตรงกับชื่อคัมภีร์ **ปฐมสมโพธิ** แน่ชัดผู้แต่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมคงจะได้รับอิทธิพลความคิดในการใช้ชื่อคัมภีร์มาจากคัมภีร์ขัมมบท

เนื้อหาทั้งหมดของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างนับว่าเป็นเอกภาพและสอดคล้องกับชื่อเรื่อง **ปฐมสมโพธิ** ซึ่งมีความหมายว่า “การตรัสรู้อันยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้าที่เพิ่งจะบังเกิดขึ้น” อย่างกลมกลืน ชื่อเรื่องและเนื้อเรื่องมีความสัมพันธ์และเป็นเอกภาพมากกว่าปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาอีสาน ปฐมสมโพธิภาษาบาลีและไทยซึ่งเป็นสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และแม้แต่ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างเริ่มต้นเล่าเรื่องที่ พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตและไปจบลงที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในโบราณหน้าสุดท้ายมีข้อความยืนยันว่าปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างจบลงสมบูรณ์แล้ว ดังนี้

อติปวรปถมสมโพธิ คนถปวิรุโต สมตโต กิริยาอันกล่าวแกยงคัมภีอันชื่อว่าปถมม
สมโพธิอันงามแต่เค้าเท่าถึงปลาย สมตโต ก็แล้วเท่านี้ก่อนแล ฯ ปถมมสมโพธิ
หมดนี้แล ฯ

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๑๐ หน้า ๔๒)

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของพระโพธิสัตว์ พรรณนาความตอนพระชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดรถึงตอนพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้พระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า เรื่องย่อมีความว่า

ภายหลังจากที่พระโพธิสัตว์ทรงจุติจากอภัพพระเวสสันดร ไปบังเกิดเป็นพระสันตดุสิตเทวบุตร สถิตอยู่ ณ ดุสิตสวรรค์ พระอินทร์พระพรหมและเหล่าเทวดาทูลอาราธนาให้พระโพธิสัตว์จุติ ทรงรับคำอาราธนาของเหล่าเทวดา ภายหลังจากที่ทรงพิจารณาปัญจมหาวិโลกนาก็ทรงจุติลงมาเกิดในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา เกิดปาฏิหาริย์ขณะเมื่อพระโพธิสัตว์ก้าวลงสู่พระครรภ์ พระพุทธมารดาทรงสุบินนิมิต เทวดามาเฝ้ารักษาพระครรภ์ เมื่อพระพุทธมารดามีพระครรภ์แก่ โปรดเสด็จไปเยี่ยมมาตุนคร แต่ทรงมีพระประสูติกาลพระโพธิสัตว์เสียกลางทางที่ป่าลุมพินีวัน ภายหลังประสูติ ได้เดินทางกลับสู่นครกบิลพัสดุ์ กาลเทวินฤษีมาเยี่ยมชมบารมีพระกุมาร รู้ว่าพระกุมารจะได้ตรัสรู้จึงให้หลานชายบวชธำมะพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงนิมนต์พราหมณ์มาทำพิธีนามกรรม์ พราหมณ์สรรเสริญมหาปุริสลักษณะและพยากรณ์ว่า พระกุมารจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิ ถ้าทรงสละโลกจะได้เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธบิดาโปรดตามถึงนิมิตที่ทำให้พระโพธิสัตว์ออกผนวชและโปรดให้ป้องกันนิมิต ภายหลังประสูติพระกุมารได้ ๗ วันพระพุทธมารดาก็สวรรคต พระพุทธบิดานำพระกุมารเสด็จไปในการวิปสมงคล พระกุมารได้บำเพ็ญสมาธิญาณบรรลุปฐมฌาน เมื่อพระกุมารเจริญวัย พระพุทธบิดาโปรดให้สร้างสระโบกขรณี และเมื่อถึงวัยเหมาะสมโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลังและทรงจัดพิธีอภิเษก พระโพธิสัตว์ทรงแสดงศิลปศาสตร์ ได้อภิเษกพระนางพิมพาเป็นอัครมเหสี วันหนึ่งพระโพธิสัตว์เสด็จประพาสอุทยาน ทรงเห็นเทวทูต ๔ เมื่อกลับปราสาทได้ทราบข่าวประสูติของพระราหุลกุมาร ทรงสนทนากับนางกิสาคโคตมี และ

ปลงพระทัยหนีบวชกลางดึก มีเพียงนายจันหนอามาตย์ติดตามกับกัณฐกะม้าทรง ทรงผนวชที่ริมฝั่งแม่น้ำ
 อโนมา แล้วเสด็จไปตามลำพัง ได้พบพระเจ้าพิมพิสาร จากนั้นได้เรียนฉานสมาบัติกับ ๒ ฤๅษี ทรง
 บำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ ๖ ปี โดยมีปัญจวัคคีย์เป็นอุปัฏฐาก แต่ไม่ทรงสำเร็จโพธิญาณ จึงทรงหันมาเสวย
 พระกระยาหาร ปัญจวัคคีย์หลีกหนีจากพระองค์ นางสุชาดาถวายข้าวมธุรูปายาส ทรงลอยถาดทองเสวย
 อริษฐาน โสคติยพราหมณ์ถวายหญ้าคา ๘ กำ ทรงเสด็จสู่โพธิบัลลังก์ พระยามารให้ธิดาทั้ง ๓ มายั่ว-
 ยวน ต่อเมื่อมารธิดาทั้ง ๓ พ่ายแพ้ จึงยกกองทัพใหญ่มาราวี แต่ก็พ่ายต่อบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคืน
 ที่ทรงชนะมาร ทรงได้ญาณ ๓ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างกับนิทานกถา

เนื้อเรื่องโดยรวมของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างสอดคล้องกับเนื้อหาในส่วน อวิทูเรนิทาน
 “นิทานในกาลเวลาไม่ไกลนัก” ของคัมภีร์ นิทานกถา” ซึ่งเป็นพุทธประวัติที่ผนวกเข้าเป็นอาทิบทของ
 คัมภีร์ชาดกกฎกถา ผิดกันแต่เพียงให้รายละเอียดของเรื่อง และการกล่าวถึงหรือไม่กล่าวถึงเรื่องบาง
 เรื่อง ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางต่อไปนี้

นิทานกถา	ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง
ไม่กล่าวถึงมหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ	กล่าวถึง
ไม่มีรายละเอียดการสร้างปราสาท ๓ หลัง	มีรายละเอียด
พระโพธิสัตว์อภิเษกกับพระนางพิมพาก่อน แสดงศิลปศาสตร์	พระโพธิสัตว์ทรงแสดงศิลปศาสตร์แก่พระญาติจึงได้ อภิเษกกับพระนางพิมพา
กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ทรงเสวยสุขอยู่ในปราสาท ๓ หลังกับเหล่านางสนมก่อนการแสดงศิลป ศาสตร์	กล่าวถึงการแสดงศิลปศาสตร์ของพระโพธิสัตว์ก่อน จึงค่อยกล่าวถึงเรื่องพระโพธิสัตว์ทรงเสวยสุขอยู่ใน ปราสาท ๓ หลังกับเหล่านางสนม
ไม่มีรายละเอียดการแสดงศิลปศาสตร์	มีรายละเอียด
กล่าวถึงเรื่องแผ่นดินหมุนเป็นจักรให้พระ โพธิสัตว์ทอดพระเนตรนครกบิลพัสดุ์เป็นครั้ง สุดท้ายในตอนที่เสด็จหนีออกผนวช	ไม่กล่าวถึง
ไม่มีเรื่องนางชรีนียบมวยผมเพื่อขับไล่กองทัพ พญามาร	มี
พญามารแพ้บารมีของพระโพธิสัตว์ ธิดาทั้ง ๓ จึงอาสาмаแก้แค้น	ธิดาพญามารทั้ง ๓ ผจญพระโพธิสัตว์ ต่อเมื่อ พ่ายแพ้ พญามารจึงยกกองทัพมาแก้แค้น

เนื้อเรื่องที่มีติดกันมากที่สุดระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างกับนิทานกฤตคือเรื่องผจญธิดาพญามาร เนื้อความตอนนีในนิทานกฤตเล่าไว้ใน สันติเกนิทาน "นิทานในกาลเวลาอันไกล" ว่า ภายหลังจากที่พญามารพ่ายแพ้แก่บารมีของพระโพธิสัตว์ ก็ได้ไปนั่งขีดเขียนข้อความบนพื้นดินด้วยความเสียใจว่า คนไม่ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ธิดาของพญามารมาพบเข้า จึงอาสาไปล่อลวงพระพุทธรเจ้าให้ตกอยู่ในบ่วงอำนาจของตน เมื่อเข้าไปถึงสำนักของพระพุทธรเจ้า ธิดามารก็แปลงร่างเป็นหญิงวัยต่างๆ ยั่วชวนพระพุทธรเจ้า แต่พระพุทธรเจ้าไม่ไยดี ทรงอธิษฐานให้สังขารของธิดามารเสื่อมไป แล้วขับไล่ธิดามารไป

ความตอนนีปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างนำเสนออย่างขึง ธิดามารเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ทีละคนต่างคนต่างสนทนาได้ตอบกับพระโพธิสัตว์ถึงชื่อของตนและอำนาจของตน พระโพธิสัตว์กล่าวถึงโทษของ ราคะ โทสะ และ โมหะ กับนางราคา นางอรดี และนางตันทา ตามลำดับ โดยกล่าวเป็นคาถาภาษาบาลี คาถาดังกล่าวไม่พบในปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา และสำนวนอีสาน แต่สันนิษฐานว่า ปรากฏในปฐมสมโพธิสำนวนบาลีล้านนา นำเสียดายที่ปัจจุบันยังไม่พบใบลานฉบับสมบูรณ์ ใบลานทั้งที่พบที่วัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง และวัดศรีบุญเรืองท่าสอย จังหวัดเชียงใหม่ ความตอนนีขาดหายไป แต่พบในปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับอยุธยา^๕ ข้อความตอนนีมีดังนี้

จินตควา ดลมี สมเย ในกาลเมื่อมหาปฐิสเจ้าแล ขึ้นนั่งอยู่เหนือแท่นแก้ว
อุตตมบัลลันั้น มาโร อันว่าพรญาแมนผู้ก่อนพูน ปาปิมา อันมักباب บัโสภาบตาม
ปัญญา ปทานุปกติโก อันเทียนยอมไปนำทุกมาดอย่างเพื่อจักให้เป็นอันตายได้หว่าง
ได้บ่วงช่องอันจักทำอันตายแก่เพียนแห่งโพธิสัตว์เจ้า ฉวสธานี เสี่ยงว่าได้ ๖ วัสสา
แล้ว คอยลึงดูแก่ตา จึงพิจารณาหาโอกาสบ้ออดสักวัน วิจริตวา กัตรเดินไปมา สุตวา
มันไต่ยีนเสียงไกลาหนมีนั้นแห่งหมู่หวาดอันกทำสาธุกานเฝ้าแทนบูชาแก่มหาสัตว์
เจ้าตั้งนั้น จินตควา กัคนิงใจว่า อย สิทธตถกุมารอ อันว่าสิทธตถกุมมานนี วิมุญจิต
กาโม มักไค่พ้นจากวิไลแห่งกุนีแล อโห โอน ส่วนดั่งวิไลแห่งกุนี วิหายติ กัจักลง
จากถอยเสียแล หนุท ควนแล้ว อห้ อันว่ากู กริสสามิ จักทำยังอันเป็นอันตายแก่
สิทธตถกุมมานเทิน มานคณิงใจตั้งนั้นแล้ว ปกกาสิตวา จึงรีบหามา ติสโส ชีโต ยังลูก
สาวมานคนผู้ ๑ ชื่อว่านางราคา ผู้ ๑ ชื่อว่านางตันทา ผู้ ๑ ชื่อว่านางอรดี ลูกสาว ๓ คน
นีแล้ว อาท กล่าวด้วยคำวา ตุมเห อันว่านางทั้งหลาย คจฉณ จงไป กโรถ จงกทำยัง
อันตายแต่แก่สิทธตถกุมมานคนนีเทิน ว่าดั่งนั้นแล้ว

อถ ในกาลยามนั้น นางทั้ง ๓ รับตาด้วยคำวา สาธุ ตาด ดั่งนั้นแล้ว ตา เว
เทว ในขณะบัดนั้นสิ่งเดียว คโย ชนา อันว่านางทั้ง ๓ นั้นแล คนมีบริวารนห้าร้อยคน
มีदनอันประดับประดาดีแล้ว ส่วนตั้งนางผู้ชื่อว่าราคา กัเข้ามาสู่สำนักแห่งโพธิสัตว์เจ้า
ก่อน อาท กักล่าวด้วยคำวา โถ ขตติย ข้าแต่เจ้ากุดนเปนพรญา ปจจคตา เถิงยาม
จักไกลรุ่งแล ตูร์ เจ้ากู อุกุเจติ จึงลงมาเทิน ว่าดั่งนั้น

โพธิสโต อันว่าโพธิสโตเจ้า สุตวา ได้ยินคำอันนั้น บุปุณิ ก่ถามด้วยคำว่า กาสี ตวั ดังนี้ว่า นางผู้มีชื่ตังรีนั้น จารนางมารธิดาจึงกล่าววว่า อห้ อันว่าข้า รากา นาม ชื่ว่านางรากาแล โพธิสโตเจ้ากล่าววว่า ตว กิริย อันว่ากิริยาอันก่ทำแห่งนาง กิ โหติ มีชื่ตังรี นั้นจางนางกล่าววว่า อห้ ข้า พนธิสสามิ ก่เทียบย่มมูกดาบังโลกทั้งมวน รา(คน) ปาเสน ด้วยบ่วงกล่าววคีระคะแล ว่าตังนั้น

โพธิสโต อันว่าโพธิสโตเจ้า สุตวา ได้ยินคำอันนั้น วตวา กล่าววว่า ตวั อันว่า นาง วทสิ มากกล่าววยังคำอันนั้น ยทิ อตถิ มิแลมตังนั้น โหตุ ก่จงมีเทิน เจ้ากล่าววตัง นั้นแล้ว ก่จึงกล่าววยังคาถาวว่า

รดโต อตถึ น ชานาติ รดโต ธมมึ น ปสสติ
อนธตมึ ตทา โหติ ย ราโค มหเตนรี

อห้ รากั วิรายวายมิสสามิ หคคโต ดังนี้ ปุคคโล อันว่าบุคคล รดโต อัน ประกอบด้วยรากะเปนจริต น ชานาติ ก่บรู้อตถึ ยังอตถกปรโยชน รดโต อันว่ากิริยา อันยินตี กตติ ด้วยรากะ น ปสสติ ก่ปรมเพิงเทิน ธมมึ ยังธัมม ราโค อันว่ารากะ เต แลเบียดเบียน ยี นรี ยังคนผู้ใด อนธตมึ อันว่าสภาพอันมิดมัว โหติ ก่มีแก่คนผู้ นั้น ตทา ในกาลยามนั้นแล อห้ อันว่ากู อีหาคโต มาอยู่ในที่นี้ วายมิสสามิ ก่จักก่ทำ เพียน รากั วิรายาย เพื่อให้ได้หน่ายเสียรรับเสียรยังรากะนั้นแล

สา อันว่านางรากาผู้ นั้น สุตวา ได้ยินคำจากถ้อยคำอันนี้มีปรโยชนด้วยรากะ แห่งพระโพธิสโตเจ้า นางก่ลิงหลีกพิทกอยู่หั้นแล

ตทา ในกาลยามนั้น นางอรหตี ก่กล่าววว่า โภ ชตติย ตูราเจ้าพรญา ตวั อัน ว่าเจ้ากู อุกุเจหิ จงลงมาเทิน ว่าตังนั้นทั้นั้น โพธิสโตเจ้าจึงถามว่านางผู้มีชื่ตังรี นาง อรหตีกกล่าววว่า ผู้ช้านชื่ว่านางอรหตีแล พรโพธิสโตเจ้ากล่าววว่า ตว กิริย อันว่ากิริยา อากานแห่งนางคิจักเปนตังรี นั้นจางนางอรหตีก่กล่าววว่า คำอันบ่ยินตีปิตซึ่งผู้ใดผู้อื่น ก่มีมีสักคนแก่ข้าแล อห้ อันว่าผู้ข้า พนธิสสามิ ก่จักมูกสตรัดดา สพพโลกั (กั)ยังโลก ทั้งมวน โทสปาเสน ด้วยบ่วงบาดกกล่าววคีโหดโกธอันข่มเหงเตงแก่ก่ทำร้ายคำติดา แล ว่าตังนั้นนางนั้นก่เหนนางรากากกล่าววคำอันกรตติ ยินตีแล บ่แม่นใจแห่งพระโพธิ สโตเจ้าตังนั้น นางก่มากล่าววว่าคนบ่ยินตีเท่าจักมีโทสโกธข่มเหงเตงคำว่าตังนั้นเพื่อ ใจแห่งโพธิสโตเจ้าอัน ๑ ก่บ่แม่นชื่แห่งตนแต่หั้นแล โพธิสโต อันพระโพธิสโตเจ้า วต วา ก่กล่าววว่า นางกล่าววคำอันใด คำอันนั้นมิแล มีแต่ตังนั้น โหตุ จงไว้หั้นก่อนเทิน เจ้ากล่าววตังนั้นแล้ว อาท ก่กล่าววเปนคาถาวว่า

ทุกุโธ อตถึ น ชานาติ ทุกุโธ ธมมึ น ปสสติ
อนตมึ ตทา โหติ โทโส สหเต นรี

ตสฺมา หนตฺ น หริสฺสามิ ตํ มลฺลินิ นีหตา มยา

ดังนี้ โภติ กณฺเฑ ตูรานาง ทฺภูโจ นโร อันว่าคนผู้ประกอบด้วยโทษจิต น ขานาติ กัปฺรู อตฺถิ ยังเหตุอันนั้น จิตอันผิดอันชอบ ทฺภูโจ อันคนผู้เป็นทฺภูวจิตต น ปสฺสตี กัปฺรมเพิงเหน รมฺมํ ยังธมฺมะได้ดีหลี แม้นรู้ธมฺมเท่าใดก็ดี คั้นโทษะโกระเกิดตั้งนั้น จิตใจอันจักกล่าวกับตามธมฺมอันเป็นสูกกสันตนิยานิกนั้น กัปฺมีแล โทโส อันว่าสภาวะอันแข็งเคียดเคียดชำระธุณนั้น สหเต แลเบียดเบียนถิดา ยํ นรํ ยังคนผู้ไดยทา ในกาลยามใด อนธตฺมํ อันสภาวะอันมีดมัว โหติ ก็มีแก่คนผู้นั้น ตทา ในกาลยามนั้นแล ตสฺมา เหตุ ตูราตั้งนั้น อหํ อันว่ากู นีหริสฺสามิ กัจักเสียกำจัดเสีย ตํ โทสํ ยังโทษะอันนั้นดีหลีแล ตวํ อันว่านาง มยา อันกู นีหตา หากนำเสียแล้ว อสิ ก็มีแล สาส่วนตั้งนางอรหตี สุตฺวา ได้ยินคำอันนั้น เอกมณฺต์ อฏฺฐจาสิ อยุติ ๑ แล้ว

ตโต ถิตฺนํนางผู้ถ้วน ๓ ซี่ว่าถิตฺนํนั้น อาท กักล่าวว่ โภ ขตฺติย ตูราเจ้าพรญาตนมีคำปราถนาหากสาริทธิทั้งมวนด้วยตี ตวํ อันว่าเจ้ากู อฏฺฐเจหิ จงลงมาจากแท่นที่นี้เห็น ว่าตั้งนั้น โพรสิตฺตกัถามฉันเดียนั้น นางกักล่าวว่ ข้าแห่งเจ้ากู ข้านี้ซึ่ว่านางถิตฺนํหาแล โพรสิตฺตเจ้ากล่าวว่ กิริยาอาทานอันมักอันกทำแห่งนางมีตฺวิริ นั้นจางนางถิตฺนํหากล่าวว่ อหํ อันว่าข้า พนฺธิสฺสามิ กัจักผูกไว้ สพฺพโลเก ยังโลกทั้งมวนตณฺหาญ ด้วยคองคิตฺนํหาแล พรญาโพรสิตฺตเจ้าได้ยินคำอันนั้น วตฺวา จึงกล่าวว่ โยสฺภาโว อันว่าสภาวะอันใด ยทิ มิแลมี เอรํ ตั้งนั้น ตวํ อันว่านาง วเทสิ แลมากกล่าวยังคำอันนั้น อหํ อันว่ากู ขานามิ กัหาไร้ ตวณฺเญ ยังคำอันนั้นแล้ว เจ้ากล่าวตั้งนั้นแล้ว อหํ กักล่าวยังคาถาว่

มฺหุโ อตฺถิ น ขานาติ มฺหุโ รมฺมํ น ปสฺสตี
อนธตฺมํ ตทา โหติ ยํ โมโ สหเต นรํ
ตสฺมา หนตฺ นีหริสฺสามิตฺวา มลฺลินิห ตมยา

ดังนี้ ตณฺเฑ ตูรานางถิตฺนํหา มฺหุโ นโร อันคนผู้หลง หลงด้วยโลกถิตฺนํหา นั้น น ขานาติ กัปฺรู อตฺถิ ยังปรโยชน มฺหุทา อันว่าความหลง ๒ นั้น น ปสฺสตี กัปฺเหน รมฺมํ ยังธมฺมได้แต่ดีหลี โมโ อันว่าโมหธมฺมคิว่าโลกมัจเจรนั้น สหเต แลเบียดเบียนถิดา ยํ นรํ ยังคนใด ยทา ในกาลยามใด อนธตฺมํ อันว่าสภาวะอันมีดมน โหติ ก็มีแก่คนผู้นั้น ตทา ในกาลยามนั้นแล ตสฺมา เหตุตูราตั้งนั้น อหํ อันว่ากู นีหริสฺสามิ กัหากได้กำจัดเสียแล้ว ตํ โมหํ ยังโมหะอันนั้นแต่ดีหลี ตวํ อันว่าอันนั้น อันนาง มทยาอันกู นีหตา หากได้บันทาละเสียแล้ว บิได้ดาเป็นเสียนอนร่วมข้าง บิได้ดาเป็นข้างนั่งขัดขิ บิได้ดาเป็นใจเสียงถามหาเชิงอันจักสร้างคอกเชือกวางในสงสานนี้แล้ว เตนวุดฺตี พระพุทฺธเจ้ากล่าวเป็นในยคาถาว่

ทิสฺวาน ดนฺหํ อติจฺราธ
นาเท โหสิ จินฺโต อภิเมถุนสมิ
กิเมตฺวิมุตฺตกริสฺปฺณณํ
ปาเทหิ เมสฺมุสฺสิคฺคฺน อิจฺเจ

ดังนี้ โภ สาริปุตฺต ตูราสาริปุตฺต อหํ อันว่าภู พระตถาคต ทิสฺวาน คั้นว่าได้
เหน ดิสฺโส ฐิตโร ยงฺลูกสาว ๓ คน แห่งพรญาแมนปรากฏในสงสานได้ชื่อว่านาง
ตณฺหาผู้ ๑ นางอรหตีผู้ ๑ นางราคาผู้ ๑ อันปรตบปรตาด้วยเครื่องทึบทั้งมวน สนฺเท
อันคํารสอันมก กตฺติ ในเมถุนกับนางผู้หนึ่ง น โหสิ กัปฺมีแก่ภูพระตถาคต กิ
ปโยชนํ จักมีปโยชนอันใดแก่ภูด้วยตนอันเต็มไปด้วยอสุภต่าง ๒ นี้จา อหํ อันว่าภู
น อิจฺเจ กัปฺมีก ผลสฺสิคฺคฺ เพื่อจักถูกตองยังมีแห่งนางผู้หนึ่ง ปาเท หิ ด้วยดินแห่งภูพระ
แล ภิกฺขเว ตูราภิกฺขุทั้งหลาย

อก ในกาลยามนั้น มหาสคฺโต อันว่ามหาสคฺตเจ้า วตฺวา จึงกล่าวซึ่งนางทั้ง
หลายด้วยคํ่าว่า อันว่าภู พุทฺโธ ภวิสฺสามิ กัจักเปนพระ รากโทสโมทฺพย เพื่อละเสียด
ยงฺ รากะโทสโมทฺหะนั้น เอวํ ด้วยอาภาณดังภูหากกทำเพียรนี้แล คุมฺเท อันว่าสุทําน
ทั้งหลาย จจฺฉณ จงคินฺหนึเมือหาที่อยู่แห่งสุเทิน

อก ในกาลนั้น ดิสฺโส มารฐิตโร อันว่าลูกสาวพรญาแมนทั้ง ๓ หนี้องกับ
ทั้งปรวิวาน นิจฺจนฺติโย กัพ็อน คายนฺติเรย กัซบ สํสกลีลา กาเรน ด้วยลีลาอาภาณอัน
เสกเสมอยองย อุมฺมิลินิ อุมฺมิลเมกฺขคา การณฺน ด้วยอันกทำยิกคั้วหลิวหน้าหลับตา
มากทำมายาตนต่าง ๒ ปุโรโต ช้องหน้าแห่งพระโพธิสคฺตเจ้าชูปฺรภาณ วิตฺต คาทน
สมตฺเถน ด้วยสามาตตจักถิตายงฺใจแห่งโพธิสคฺตเจ้า อมคฺตา บัอาตเพื่อจักกทำให้เข้า
ใจลงใจแก่มหาสคฺตเจ้าได้ คมาเนรณามิ คํ่าปรภาณหากหักเสียดแล้ว หากความอโลใจ
คิดบได้ สวิวณฺณา ฐปา อันว่ารูปอันดีอันงามมีวิณฺณ ๓ ปรภาณนั้น วิรูปฐฺรา กัมากับ
กลายหายเสียด กัเกิดกายเปนผู้ร้ายต่าง ๒ หนีงักหัก ฝมกัหงอก ตัวฝางร้ายยงฺ ลักอาย
แก่โพธิสคฺตเจ้า ปลายิตฺวา กัพายหนีเมือสู่สำนักแห่งพรญาแมนตนพ้แล้ว อาจิกฺขุสฺส กั
บอกยงฺกัมมทั้งมวนนั้นแก่พรญาแมนตนเปนพ้แล

(ปฐมสมโพธิสํนวนลํานชํง ผูก ๘ หน้า ๓๖-๔๘-ผูก ๘ หน้า ๑)

ลักษณะภาษา

ปฐมสมโพธิสํนวนลํานชํงเป็นฉบับแปลนิสสัยฉบับเดียวที่พบในปัจจุบัน คํ่าว่า นิสสัย
หมายถึง "ลักษณะการแปลเรียบเรียงคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่แปลในลักษณะยกศัพท์ภาษาบาลีเข้ามา
ประกอบอยู่โดยตลอดเรื่อง" เช่น

อท เข้าในกานนั้น จตตาลีสมหาราชาโน อันว่าพรญาฆหาราษทังหลายได้ ๔ หมื่น
ตนอันอยู่ในหมื่นโลกจักรพาน อาคนว่า มาแล้ว ขคคหตฤา มีมีถิเวงไซชำระหมู่
มารวิสาตทังหลาย ถตว่า กัมาอยายตั้งอยู่เหนือจักรพานแล้ว คณหิสู กัถิดายังอัน
รักษาแล ฯ

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๑ หน้า ๔๕)

ลีลาแปลมีลักษณะตรงภาษาบาลีมาก บางกรณีก็แปลแบบคำต่อคำ เช่น

ตสมิ ขณ ในขณะบัดนั้นแล ภาณิ อันว่าเมืองฟ้าชื่อว่าดาวดึงสาขรรงปราสาทแก้ว
แห่งพรญาอิน กปปี กัสรหนันไหวไปมาทันแล สกโก อันว่าพรญาอินทเทวราช
อาวชตมาโน กัร่าเพิงจึงรู้อย์เหตุอันนั้นแล อามเตตว่า กัจึงจารจาซึ่งลูกซึ่งวิสุกัมม
เทวบุตรว่า ตูราเจ้าวิสุกัมม ตวิ อันว่าเจ้า คจจน จงลงไปเทิน ตวิ อันว่าเจ้า มาเปหิ จง
แปลงยังสรพังวงโบกขรณีนหนึ่ง สดตตรตนมยี้ ให้แล้วด้วยแก้ว ๗ ปรกานเพื่อให้
เปนที่หลีนน้ำแก่มหาปุริสเจ้าเทิน อาจิกขิตว่า กับอกกล่าวเครื่องเบ็งอันแต่งไว้ใน
สระที่นั่นที่นั่น ทังมวนแล้ว เปเสสิ กัใช้ให้ลงมาแล

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๕ หน้า ๑๑)

บางตอนมีลักษณะแปลเรียบเรียงเพิ่มความออกไปเพื่อความไพเราะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบท
ชมธรรมชาติ เช่น

ตทา ในกาลเมื่อนั้น มคฺลสาลาณิ ยังประเทศปราไมริงอันหนึ่งเป็นมคฺลคสัฏฐานแห่ง
คนทังหลายแล ปาไมริงอันนั้นก็ได้ชื่อว่าป่าลุมพินีวัน อดฺธิ ก็มี อนฺตเร แวกหนทาง
หว่างกลางเมืองสองอันคิว่าเมืองกัปปีลวตฤแลเมืองเทวหนครนั้นแล แลประเทศปา
อันนั้น สาโลยฺยยานิ อันเตียรดาคอยาคอยายไพด้วยหมู่ไม้ทังหลายมีปรกานต่าง
๒ เปนต้นว่า ไม้จัมปา มริ ก่าคูน แลลมแลงแคอย้อยไสอโสกลแลไม้ทมากขรหนุ
ชมพู่ไม้กัถิกกหมากพิน ไม้ดูลาย มีบุนนากกาขทิงไม้ช้องแมวตีเนเปตทังหลายมาก
นัก ตั วณิ อันว่าป่าอันนั้น ปกาสมปฺพนิ อันปรกอบด้วยสิริวิถนเสถันฐานอันงามแต่
กกถึงปลายอันเรียรายอัยยอยาดเตียรดาคเต็มไปด้วยดอกบัวแล ดอกไม้ทังหลาย
แลลูกไม้ทังหลายอันมีกลิ่นคันธอันหอมหากฟุ้งกลบอบอายชราบไปทั่วทิสากนฺนุท
สาทังมวนควนระเมาดาใจยิ่งนัก

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๒ หน้า ๑๖-๗)

บางตอนแปลผิด อันแสดงให้เห็นว่า ผู้แปลแปลและตีความตามความเข้าใจของตนโดยมิได้
สอบทานคำแปลนั้นอีก เช่น

พาสูกิอุรงคราชา รูปพรรณานาคตัวชื่อว่าพาสูกิ จรกกุกกุอุสุกราชา รูปพรรณางัว
อุสุกราชตัวชื่อว่าวรกุกกุฏะกัตี เอราวณณะนคราชา รูปพรรณาช้างเอราวัณ

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๓ หน้า ๔๘)

ผู้แปลปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างแปล พาสูกิ (< วาสูกิ) จรกกุกกุ และ เอราวณณะ (< เอราวณ) ให้เป็นชื่อของพญานาค พญางัว และพญาช้างตามลำดับ ที่จริงเฉพาะ เอราวณ เท่านั้นที่เป็นชื่อเฉพาะ สังเกตว่า ภาษาบาลีกับภาษาลาวใช้คำต่างกัน ภาษาบาลีใช้ว่า จรกกุกกุอุสุกราชา แต่ภาษาลาวที่แปล กลับแปลว่า "พญางัวอุสุราชตัวชื่อว่าวรกุกกุฏะ" ในปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาภาษาไทยวน (ผูก ๒ หน้า ไซ) ให้ภาษาบาลีที่แปลออกไปและแปลแปลออกไปว่า "อจลกกุกกุอุสุ(ภ)ราชา รูปพระยางัว อุสุกะอันมีหนอก" ปฐมสมโพธิภาษาล้านนาวันไม่แปลคำว่า อจล ปฐมสมโพธิภาษาบาลี (กรมพระ-ประมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๒๕๓๗: ๔๕) ว่า "กุกกุฏ อุสุกราชา" ปฐมสมโพธิภาษาไทย (กรมพระประมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๒๕๓๗: ๖๗) แปลว่า "รูปไก่เถื่อน ๑ รูป อุสุกราช ๑" พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๓: ๒๖๘) แปลว่า "พญาไก่เถื่อน พญาอุสุกราช" สันนิษฐานว่าในต้นฉบับภาษาบาลีเดิมที่ใช้เป็นต้นฉบับในการแปลปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างน่าจะใช้ว่า "จรกกุกกุฏ มีความหมายตรงๆ ว่า "ไก่ที่ท่องเที่ยวไป" แต่เมื่อถ่ายทอดต่อๆ กันมา รูปวิภัตติ -โอ หายไป ทำให้ คำว่า จรกกุกกุ เข้าไปสมาสรวมกับคำว่า อุสุกราชา ที่ตามมา กลายเป็น จรกกุกกุอุสุกราชา ผู้แปล ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง คงจะตั้งข้อสังเกตว่า จรกกุกกุ "ไก่ที่ท่องเที่ยวไป" กับ อุสุกราชา "พญางัว" มีความหมายไม่สัมพันธ์กัน จึงได้แปลให้ จรกกุกกุ เป็นชื่อเฉพาะของพญางัวไป แม้ว่าคำแปลนี้ใน ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างไม่อาจยอมรับได้ เพราะไม่มีหลักฐานจากที่ใดๆ ระบุว่า จรกกุกกุ เป็น วิสามัญนามก็ตาม แต่ต้องยอมรับว่า ผู้แปลปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างได้แก้ปัญหาอย่างชาญฉลาด

ภาษาส่วนที่ไพเราะที่สุดในปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างคือคาถาเริ่มเรื่องและคาถาปิดท้ายเรื่อง คาถาภาษาบาลีแต่งด้วยภาษาที่ไพเราะและใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้ง มีการเล่นอঙ্กการทั้งด้านเสียงและความหมาย คำแปลภาษาลาวใช้คำแปลที่เรียบง่าย มุ่งการแปลที่ตรงความกับคาถาเ้ามากกว่าแสดง ศิลปะในการประพันธ์

คาถาดันเรื่องไม่พบในวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่นๆ พบแต่ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิภาษาอื่นๆ หลายภาษา เป็นประณามพจนคาถา สรรเสริญคุณล้ำเลิศที่พระโพธิสัตว์ทรงสละมหาจักรพรรดิสมบัติออกผนวชเพื่อประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์โดยมิอาลัย ดังนี้

เสตาดปตต์ ชนดาภิปตถิต์
ปหาย โส สดตวสุหิ มณหิต์
หิตาย นิกขมมณาสิ ชนนคณัน
กปฺปาลุนโน สดถุ นามตถุ ตสส เว

โย สัพพัญญู พุทฺโธ อันว่าพระสัพพัญญูพระพุทฺธเจ้าองค์ใด กปฺปาลุนฺโน คนประกอบ
ด้วยกรุณาแก่สัตว์โลกทั้งหลาย สตฺถุ อันเป็นครูแก่คนแผลเทวดาทั้งหลาย ปหาย ละ
เสียแล้ว เสตาดจตฺตํ จกฺกวตฺติ เสตาดจตฺตํ ยังเสตจตฺตํอันจักได้เป็นพรญาจกฺกในระแวก
๗ วันนั้นแล เสตจตฺตํ อันว่าเสตจตฺตํนั้น สตฺตอสุทฺธิ มณฺฑิตํ อันประกอบกับประดับ
ด้วยแก้ว ๗ จำพวก แลสมบัติจกฺกอันนั้น ชนภิปรตฺถิตํ นั้นเป็นที่ปรากฏนามกแห่งคน
ทั้งหลาย เจ้ากั๋บ่อโละในสติสมบัติฝู่งนั้น นิกฺขมิตฺวา เจ้ากั๋บ่อโละจากพระวราจราชวัง สา
อกาลิกกั๋บ่อ โนชฺชมฺมํ ยังกั๋บ่อโละบวช หิดา เพื่อประโยชน์ ชนนี้ แก่สัตว์โลกทั้งหลายแท้
ดีหลี โม อันว่ากั๋บ่อโละอันไหว้บครบอโย่แองด้วยทวานทั้ง ๓ แห่งผู้ช่า อตฺถุ กั๋บ่อมี
แก่พระพุทฺธเจ้าคนนั้นเท้าวั้น หิ ด้วยมีแท้ สัพพชิตฺโต ภาโว อันว่าภาวะอันบวชเพื่อให้
ได้ตรัดปริชญาสัพพัญญูเป็นพระนั้น ปรินิพฺปิโต อันพุทฺธบารมีญาณ หากสำแดงแกลง
บันदनให้บังเกิดยังอันกรสันใจ ภควโต แห่งพระพุทฺธเจ้าคนประกอบด้วยกรุณา
อุทฺทริตฺกามตาย เหตุเจ้ามีใจอันมักเพื่อจกฺกออกเพื่อยังหมุ่สัตว์คนอันจมอยู่ในน้ำ
มหาสมุทรกล่าวคิว่า ภาวะสงสาน โหติ แลมีตั้งนั้น โส ภควา อันพระพุทฺธเจ้าองค์นั้น โอ
ทหาย ละเสียแล้ว จกฺกวตฺติจฺจสฺส สิริ ยังสิริสมบัติอันจักได้เป็นพรญาจกฺกนั้น แลสม
บัตติจกฺกอันนั้น สตฺตรตฺตณสมิทฺธิ อันสำริทธิบรบวรด้วยข้างแก้ว ม้าแก้ว แลนางแก้ว
จกฺกแก้ว แลแก้วมณีโชติ ปรินายก พัคั๋บ่อแก้ว สตฺตทิว สมปตฺตพฺพํ อันจักเกิดมาถึงแก่
คนนรแวก ๗ วัน เจ้ากั๋บ่อมีประโยชน์ะปรริโพดด้วยสมบัติจกฺกอันนั้น ตินณิมิวกฺวโร อิว
เป็นประดุจจตั้งหยากเหยื่อแกลงฝอยอันย้อยยอขาดเสียนั้นแล ฝิบมีตั้งนั้น ชิว
หาลคคิตฺตเชลปิณฺโหน์ อิว เป็นประดุจจตั้งก่อนน้ำลายคายตกจากลิ้นนั้น นิกฺขมิตฺวา เจ้ากั๋
บ่อมีใจมักออกเนกขัมซึ่งอันออกบวชประหนวดกทำเพียนแล

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๑ หน้า ๑-๓)

ส่วนคาถาท้ายเรื่องเป็นคาถาแรกที่พระพุทฺธเจ้าทรงอุทานเมื่อได้ตรัสรู้ เปรียบเทียบมูลเหตุที่
ก่อให้เกิดกิเลสกับช่างปลุกเรื้อน เปรียบกิเลสเป็นเรื้อนที่พระโพธิสัตว์อาศัยมานับอนกชาติ เมื่อทรง
ตรัสรู้ ได้พบมูลเหตุที่ก่อให้เกิด จึงทรงขจัดกิเลสหมดสิ้น ได้บรรลุนิพพาน และระงับความเกิดซึ่งเป็นทุกข์
เสียได้ คาถาบทนี้พบในคัมภีร์ธรรมบท ชราวคคิ ปฐมโพธิวัตรุ บทที่ ๑๕๓-๔ ในปฐมสมโพธิสำนวน
ล้านช้างว่าดังนี้

อเนกชาติสัสสาร
คหการุ คเวสนโด
คหการก ทิฏฺโจะสิ
สพฺพา เต ผาสฺกา ภคฺคา
วิสฺซารคคฺตํ จิตฺตํ

สนฺทาวิสฺ อนิพฺพิส
ทุกฺขา ชาติ ปุณฺปุณฺ
ปุณฺ เคหํ น กาทฺสิ
คทฺฎฺฎํ (วิสงฺขตฺ)
คณฺหานํ ขยมชฺฌคาคติ

คังนี้ คทการก ดูร่าท่านข้างแปลงเรื่อน อห่ อันว่ากู คเวสนโด อันสับแสวงหา ต่ คทการกั ยังท่านข้างเรื่อนนั้น อนิพิพิสั กัป้ได้บัจจวนแล อห่ อันว่ากู สนชววิสั กัท้วท่เี่ยวไปมา อนเกชาติสัสารั เสี่ยงชาติสงสานอันน่านักด้วยอนเกชาติแล ชาติ อันว่ากิริยาอันเกิดมา ปุนปุนใจวี ๒ นั้น ทุกชา โหติ กัเป้นทุกนั๊กแล คทการก ดูกรท่านข้างแปลงเรื่อน ต้ว อันว่าท่าน มยา อันกู ทิฏูใจ ได้เห่นแลแล้ว อสิ กัมีแล ต้ว อันว่าท่านน กาทสิ กัป้ได้กัทำส่างแปงติด ตั เคห่ ยังเรื่อนคัว่าอัดตภาพเห่นอดน ปุน เมื่อพายลุนแล สพฺพา เต ผาสูกา อันว่าเครื่องเรื่อนทั้งมวนเป่นตันว่าผ่าแลเซน เต แห่งท่านมยา อันกู ภคคา กัหากได้หัก ได้ลิดเสี้ยแลแล้ว คทกูฏู อันว่ายอชัฟ้า คัว่า มานุนสหาหว มยา อันกู วิสั ชาติ กัหากได้แปงบัตลัดออกถอดเสี้ยแลแล้ว จิตต์ อันว่าใจแห่งกู วิสั ชาติ อันแก็งซึ่งอันจักนิพพานด้วยสมาตถานนิพพานเป่นอารมแล อห่ อันว่ากู อชชคคา อริคโต กัได้แก็งยังนั๊ก ขยั ยังสภาวะอันเสี้ยอันสุดแลแล้ว ตณฺหานั แห่งตณฺหาทังหลายแล เอตั วิตกณั อันว่าคำตคณิงในใจอันนั้น อโหสิ กัมีแก่พระพุทฺชเจ้าอันเลงเปล่งออกยังอุทานกถาแลแล้ว ณัณอยู่นั้น ว่าคังนี้ อห่ อันว่ากู สนชววิสั กัยังได้ เี่ยวไปมาเสี้ยกาลอันน่านปรหมานว่าได้ ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัป้ กัได้ให้แลแล้วยังสภาวะอันจ่ายสละยังอง ๑ คัว่าหูลแลตาแลซันแลเลียดแลชัวิตแล โอยให้เป่นทานสัณกาละอันน่านมีปรหมานเท่านั้น กัเหตแห่งท่นแก้วอันนี้แท้ตสิแล อลงกคสิสั คัว่าสั สินทิตวา ทินนทานั อันท่านอันกูหากได้ติดให้ยังคัแลแล้ว แลให้ยังท้วอันปรตบตีเป่นทานกัดี สุธณฺณ อกขินิ ทินนทานั อันท่านอันกูหากได้ให้ตาทัง ๒ อันปรสุดตีมือยาอันวิเสดใสแลแล้ว ให้เป่นทานนั้นกัดี หทยมัสั อุพฺพตเตตวา ทินนทานั อันว่าท่านอันกูหากได้ผ่าห้วอกจกยกออกยังท้วใจให้ไปเป่นทานกัดี อันว่าท่านอันกูหากได้มละให้ยังลูกชายรักอัคคบุตเสมอดังเจ้าชาลี แลลูกยังรักอัคคริตา เสมอดังนางกัณทานันแล เสี้ยรักอัคคภริยาเสมอดังนางราชมัททินันแล กัได้วางให้เป่นทานกัดี อยั ปลลโก อันว่าท่นแก้วอันนี้ อุปปปนโน กัเกิดมีแก้ว กัด้วยอนุภาพแห่งทานผุงนั้นแท้ตสิ อยั โลกุตตรมโม อันว่าโลกุตตรมเจ้าอันนี้ มยา อันกู เขเปตวา ได้กัจัดตัดเสี้ยแลแล้ว ยังกิเลสทังหลายได้พันปลายห้าวรอยชาคแลแล้ว ปฏิสทโธ กัจึงได้แลสกปฺปา อันว่าคำปรากถานา ปรีปฏเณา แลไปบรววนแก้วอันนี้อยู่ในที่นี้ ยาว ตราบใด อห่ อันว่ากู น วุตถสิสสามิ กับัจจกุกหนั อโโต จากที่นี้ ดาว ตราบนั้นแล

(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๑๐ หน้า ๓๔-๔)

ความสำคัญของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง

อาศัยที่ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างเป็นฉบับแปลนิสสัยจึงเป็นหลักฐานได้ว่า ต้นฉบับดั้งเดิมของวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ใช้ชื่อ ปฐมสมโพธิ แต่งเป็นภาษาบาลี แม้ในอาณาจักรล้านช้างจะยังไม่มีรายงานพบปฐมสมโพธิภาษาบาลี แต่ในอาณาจักรล้านช้างซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีความสัมพันธ์กันทั้งทาง

การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ได้พบใบลานปฐมสมโพธิภาษาบาลีอย่างน้อย ๔ ฉบับ ๓ ฉบับพบที่วัด
โหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ส่วนอีก ๑ ฉบับพบที่วัดศรีบุญเรืองท่าสอย อำเภอฮอด จังหวัด
เชียงใหม่ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๔ ฉบับนี้ ล้วนมีอายุเก่าแก่กว่าปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างที่พบที่วัด
โหล่หินสุวรรณภูมิ นครหลวงพระบาง ในประเทศลาว ซึ่งเป็นฉบับล้านช้างสมบูรณ์ที่เก่าที่สุด (พ.ศ.
๒๓๗๖) กล่าวคือปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับของวัดโหล่หินฉบับที่ ๑ จารในปี จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗)
ฉบับที่ ๒ และ ๓ จารในปี จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕)^{๖๖} ส่วนฉบับพบที่วัดศรีบุญเรืองท่าสอย อำเภอฮอด
จังหวัดเชียงใหม่ พบใบลานจำนวน ๒ ผูก ผูกหนึ่งระบุว่าจะจารในปี จ.ศ. ๙๓๙ (พ.ศ. ๒๑๒๐)^{๖๗}

แม้ปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๔ ฉบับดังกล่าวจะไม่สมบูรณ์ แต่ก็อาจอนุมานได้จากปฐมสมโพธิ
สำนวนล้านช้างว่า มีความยาวเท่ากัน เพราะผู้แปลฉบับล้านช้างคงแปลเท่าที่ความปรากฏใน
ปฐมสมโพธิภาษาบาลี เมื่อตรวจสอบข้อความภาษาบาลีในปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับที่ได้จากวัด
โหล่หินสุวรรณภูมิกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาฉบับวัดโหล่หินก็ปรากฏว่าตรงกันเกือบทั้ง
หมดดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา	ปฐมสมโพธินิสสัยสำนวนล้านช้าง
เทวดาน ปน พุทธกาโลหส์ นาม	ตทา ในกาลเมื่อนั้น พุทธโกลาหส์ นาม ชื่อว่าพุทธโก ลาหนว่า พระพุทธเจ้าจักเกิดมีในโลกนี้แล ว่าดังนั้น
อุทปาที ๔	อุทปาที ก็เกิดมีแก่เทวดาทิ้งหลายแล
ตทา มหาพหุมา(า)โน พุหุมาภรณปติมณฺฑิตา ทสทสฺสโลกชาติอุอาหิณฑุมาริสฺ	ตทา ในกาลยามนั้น มหาพหุมา อันว่ามหาพหุ มทั้งหลายอันประดับประดับด้วยเครื่องถนิมอาพอนส้อย สังวานทิบแล้ว อาหิณฑนต ก็ตรเดินก้าวไปในหมีน โลกชาติทั้งมวน อุโฆเสนติ ก็ร้องเอินกล่าวด้วยคำ
มาริสฺสา	ว่า มาริสสา ตูราเจ้าทั้งหลายผู้งหาทุกบได้
อิโต วสฺสสฺตสทสฺสจฺเจยน สพฺพณฺฑุพุทฺโธ อฺป ปชฺชิสฺสตี โลเกตี อุโฆเสนติ เตสุ พุทฺโธ โก ลาหฺเลสุ	อิโต วสฺสสฺตสทสฺสจฺเจยน ในกาลเมื่อเสียงแห่งแสน ปีติตั้งแรกแต่ปีนไปเมื่อหน้า สัพพัญญูเจ้า พุทฺโธ อัน พระสัพพัญญูเจ้า อฺปปชฺชิสฺสตี ก็จักเกิดมี โย โลก
ทสทสฺสพหุมาโน ตตตกาเยว	ในโลกนี้แล ว่าดังนั้น ทสทสฺสพหุมาเน อัน มหาพหุมทั้งหลายได้หมีนตนอันอยู่ในจักกวนทั้ง หมีนโลกชาตินั้นก็ดี เทวราชาโน อันพรญาเทวดา ทั้งหลาย คือว่าพรญาอินท ก็ได้หมีนคน คีในจัก กวนแล อันมีพรญาอินทแลตนพรญาสุยามาเทว
สกกฺขยามสนฺตฺสฺสิดานิมฺมานรตีปรนินิตวสฺสวตี	

<p>เนทวารราชาโน เอเกกสมิ จกกวาเห</p> <p>จตตารโ จ(ตฺตา)โรติ จตตาทิสสสมหารราชาโน</p> <p>เสสเทวปุตเตหิ สทฺธิ อิมสมิ จกกวาเห สนิปตติตฺวา อิมสมิ จกกวาเห สกกาทโย คเหตฺวา ตุลิตฺวานํ คนฺตฺวา ตํ อฺปาสงกมิตฺวา ยาจนติ</p> <p>(ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ผูก ๑ หน้า ๒-๓)</p>	<p>บุตราชกัไดหมีนตฺน พรญาสันตฺลิตฺเทวราชกัตี พร ญานิมาณรตฺติเทวราชกัตี พรญาปรนนิมิตตฺวสฺสวติ เทวราชกัตี กัไดหมีนตฺน จตตาทิสสสมหารราชา โน อ้นพรญาใหญ่คิว่าท้าวจตุโลกกบฏนทังหลายได ๔ หมีนตฺน คีอ ๔ คนอยู่ในจกกวานและอ้นทังหมีน จกกวานนัันได ๔ หมีนตฺนแล พรญาเทวดาทัง หลายฝูงนี้ อาคคฺวา กัมากับด้วยหมู่เทวบุตทังหลาย ฝูงอ้นอ้นเสสเหลือกว่านััน สนนิปตติตฺวา กัปรชฺชมนุม มาในจกกวานอ้นนี้ คเหตฺวา ตาพรญาอินทเปนตฺน กคฺวา เมื่อสูซันฟ้าตฺลิตฺตา อฺปสงกมิตฺวา กัเข้าไปสู่ สำนักแห่งมหาปฺริสเจ้าแลแล้ว ยาจนติ กัชราทธานา หั้นแล</p> <p>(ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง ผูก ๑)</p>
---	---

นอกจากนี้ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา วัดไหล่หิน ฉบับ จ.ศ. ๕๕๔ (ข) ผูก ๔ ไบลาน หน้าสุดท้าย ยังจบความตรงกับปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง คือ จบหลังพระพุทธเจ้าเปล่งอุทานคาถา “อเนกชาติสังสาร...” ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้แล้ว “ใหม่ ๆ” ท้ายเรื่องมีข้อความยืนยันว่า เรื่องได้จบลงแล้ว ดังนี้

อเนกชาติสังสาร สนฺธาวิสฺสนติ อาทินา อุทาโน อุทาเนสิ ปิตีเวเคน ตาทิสฺโส ฯ สลลฺกเช-
ตฺวา कुณฺน ตสฺส ปฺลลฺกสฺส อเน...กฺรานตฺวา อฺฏฺจหิ ยาปิ อิติ ปฺลลฺกโกติ อิติ ๘ ๘
สมาปตฺติ สมาปชฺช อเนกสฺตโกธิโย สตฺถา คคฺเถว สคฺคทาหิ นิสินฺนํ อจลา สเนติ ฯ ปฐม-
สมโพธิ ปรีวคฺโต นิฏฺจโคติ ฯ ๘

(ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ล้านนา ล้านนา วัดไหล่หิน จ.ศ. ๕๕๔ ผูก ๔ หน้า ๔๓)

แม้จะไม่มีหลักฐานยืนยันได้แน่ชัดว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่พบในอาณาจักรล้านนาจะแต่งขึ้นในอาณาจักรล้านนาหรืออาณาจักรล้านช้าง แต่ก็สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่พบในอาณาจักรล้านนาต้องเป็นที่มาของปฐมสมโพธิฉบับแปลนิสสัยของอาณาจักรล้านช้าง และปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ส่วนนี้มีเนื้อความตรงกัน พรรณนาประวัติและคุณธรรมล้ำเลิศของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ ก่อนที่จะได้ตรัสรู้สังขารอันประเสริฐ เมื่อพิจารณาเนื้อความกับชื่อเรื่องก็พบว่าสอดคล้องกันดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ปฐมสมโพธิ ๒ ฉบับที่พบในอาณาจักรล้านช้างใช้ชื่อเรื่องว่า ปฐมสมโพธิชาดก ย่อมใช้เป็นหลักฐานสนับสนุนได้อีกทางหนึ่งว่า เดิมปฐมสมโพธินั้นเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับโพธิสัตว์ประวัติ ไม่ใช่วรรณกรรมพุทธประวัติบอกเล่าเรื่องราวของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน ดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนอยุธยา-รัตนโกสินทร์ และในปฐมสมโพธิสำนวนสมเด็จพระเจ้า

พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นั้นหมายความว่า เนื้อความดั้งเดิมของวรรณกรรมที่ใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** ได้ถูกขยายออกไป ด้วยเนื้อที่อันจำกัดผู้เขียนไม่สามารถแสดงรายละเอียดของหลักฐาน เรื่องการขยายของปฐมสมโพธิในที่นี้ได้

สรุป

ในอาณาจักรล้านช้างมีรายงานว่าพบวรรณกรรมชื่อ **ปฐมสมโพธิ** มากกว่า ๑๐๐ ฉบับ บางส่วนเป็นฉบับภาษาลาว แต่ส่วนมากเป็นฉบับแปลนิสสัยบาลี-ลาว ลักษณะการแปลแบบนิสสัยหรือแปลยกศัพท์ภาษาบาลีนี้สามารถใช้เป็นหลักฐานเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษาบาลีซึ่งเป็นฉบับที่เก่ากว่าที่พบในอาณาจักรล้านนา เนื้อเรื่องเท่าที่ปรากฏในปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างและความสอดคล้องระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อเรื่องแสดงว่า **ปฐมสมโพธิ** เป็นวรรณกรรม **โพธิสัตว์ประวัติ** ไม่ใช่ **วรรณกรรม พุทธประวัติ**

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

ปถมสมุสโผต. (แปลนิสสัย อักษรธรรม ภาษาบาลี-ลาว) ๑๐ ผู้ก. หอพิพิธภัณฑ์แขวงหลวงพระบาง นครหลวงพระบาง ได้จาก วัดสุวัตเนญมาราม บ้านป่าขาม หลวงพระบาง, จ.ศ. ๑๑๙๕

โลกุทาบปิภักภักฐาตย์ฐีในฉานฉาน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ 0101291363100)

ปถมสมุสโพธิ. (อักษรธรรม ภาษาบาลี) ผู้ก ๑, ๒, ๓. วัดโหล่หิน จังหวัดลำปาง, จ.ศ. ๙๓๖. (รหัส ลป. ๐๑๐๔๐๐๖๐๐)

— ผู้ก ๑. วัดโหล่หิน จังหวัดลำปาง, จ.ศ. ๙๕๔. (รหัส ลป. ๐๑๐๔๐๔๔๐๕)

— ผู้ก ๒, ๓, ๔. วัดโหล่หิน จังหวัดลำปาง, จ.ศ. ๙๕๔. (รหัส ลป. ๐๑๐๔๐๓๖๐๕)

— ผู้ก ๑. หอสุมตแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ (เลขที่ ชม.น. ๖๖๗/๒), จ.ศ. ๙๓๒.

— ผู้ก ๓. หอสุมตแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ ได้จากวัดศรีบุญเรืองท่าสอย อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ (เลขที่ ชม.น. ๖๖๗/๓ ข), จ.ศ. ๙๒๕.

— (อักษรธรรม ภาษาไทยยวน) ๗ ผู้ก วัดขันแก้ว ตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่, จ.ศ. ๑๑๙๖ (รหัสไมโครฟิล์มสถาบันวิจัยสังคม เลขที่ ๙๔๑๓๐๐๑H๐๐๑-๐๐๑)

เอกสารทุติยภูมิ

ภาษาไทย

เกษม บุญศรี. "หนังสือพระปฐมสมโพธิกถา." ใน คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง. พระนคร: โรงพิมพ์ครูสภา, ๒๕๐๐. หน้า ๑๔๒-๓๖๖.

โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ไบเบิลในภาคเหนือ ฝ่ายวิจัยล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่. รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา: เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๑-๒๕๓๓. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, ๒๕๓๔.

จรรยา คงเจริญ. การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดใหม่ทองสว่าง
จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.

ชนะ ธรรมโช, พระมหา. โคลงสารปถมสมโพธิฉบับล้านช้าง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๒.

ณัฐฐินี พรหมเกิด. การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิจากต้นฉบับวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี. วิทยา
นิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรบริการ, ๒๕๑๕.

บำเพ็ญ ะวิน. ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา. ศูนย์ส่งเสริมตำราและเอกสารวิชาการ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, ๒๕๓๒.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา).
กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

พุทธโฆสเถระ. นิตานกถา. แปลโดย ธนิต อยู่โพธิ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร. "ปฐมสมโพธิ: เอกสารโบราณที่เก่าที่สุดในล้านนา." ใน หนังสือพิมพ์สยามรัฐ
ชาวกรุง. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙๐ (สิงหาคม ๒๕๔๑): หน้า ๗๒-๔.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒
ตอนที่ ๓. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ยอร์ช เซเดส์. "พุทธประวัติฉบับอินโดจีน: ปฐมสมโพธิ." แปลโดย ประหยัด นิชลานนท์. ใน ยอร์ช เซ
เดส์ กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล. กรรมการ จรรย์แสง, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒, หน้า ๘๗-๑๐๒.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา. "ปริทรรศน์แห่งปฐมสมโพธิ." ใน วารณวิทยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙, หน้า ๑๔๖-๕๔.

สุพล สิงคิรัตน์, พระมหา. ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์.
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

— ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์
พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒.

ภาษาต่างประเทศ

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น. *ธรรมบทวิจารณ์ ฉบับภูมิพลโลกขุ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกขุ, ๒๕๒๕.

ปรมาณุชิตินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. *ปฐมสมโพธิ (ภาษาบาลี) ฉบับคัดลอกจาก คัมภีร์ใบลานอักษรขอม*. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๓๗.

มหาจุฬาทเดปิฎกั สุตตหนตปิฎเก ชุททกนิกาย ชุททกปาท ธมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาท ปาลี. ไทย-รัฐ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน ปกาสิตา, ๒๕๐๐.

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ. *ธรรมบทวิจารณ์ ฉบับภูมิพลโลกขุ*. กรุงเทพฯ: โครงการปริวรรตอักษรขอม และ อักษรโบราณท้องถิ่น, ๒๕๒๕.

สยามรัฐสส เตปิฎกั สุตตหนตปิฎเก ชุททกนิกาย ชุททกปาท ธมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิ ปาท. สยามรัฐสส ราชธานี: มหามกุฎราชวิทยาลัยเยน ปกาสิตา, ๒๕๗๑.

สยามรัฐสส เตปิฎกัฎฐกถา ชาตกฐกถา (ปรโหม ภาโค) เอกนิปาทวณณนา. สยามรัฐสส ราชธานี: มหามกุฎราชวิทยาลัยเยน ปกาสิตา, ๒๕๓๕.

โครงการขึ้นชั้นขีใลลาน. ขันขีขั้วงีใลลานที่สำทลวดแฉ้วในสิทปี 1989-92 ภาแฉวบะลอน. ทั้วม ๘. แฉวງจัน: โธงใมแฉวງจัน, ๑๑๑๘.

— ขันขีขั้วงีใลลานที่สำทลวดแฉ้วในสิทปี 1992-94 แฉวງสะทอับบะแฉด. แฉวງจัน: โธงใมแฉวງจัน, ๑๑๑๘.

โครงการปิกปักธักรสาขั้วงีใลลานลาว. ขันขีใมโธลใมิท่สะทตแฉ้วขุาด. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

— ขันขีใมโธลใมิท่ใมิท่สะทตแฉ้วขุาด. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

ณทิวธกุน, ฬธะมทท. ฬธะปะทุมิมะสิมิโฬดธำกอบ. แฉวງจัน: ม.ป.ท. ๘๕๑๗.

ธาทขันถิดสะทาลาว. วัันบะธะถิดลาว. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

สะททขันถัดธวัธสิละปะวัันบะธะถิดแฉ้วขุาด. สำมะบะขีใลลานทิวปะแฉด ธิ้วที่ ๑. วัันที่ ๑๐๑๑ มิินา ๑๑๗๗ ธิ้วบะลอนทิวแฉวງจัน. แฉวງจัน, ๑๑๗๗.

Berval, René de. 1959. *Kingdom of Laos*. Limoges: A. Bontemps Co.,Ltd.

Caroline, A. F. and Davids, T. W. Rhys. (tr. ed.) 1929. *Stories of the Buddha: Being Selections from the Jataka*. London: Chapmar and Hall.

Center for the Promotion Arts and Culture, CMU. 1992. *The Project for the Preservation of Northern Thai Manuscripts Lists of Microfilms for Lampang Province*. no place.

- Davids, T.W. Rhys. and Stede, William. 1972. **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary**. London and Boston: The Pali Text Society.
- Filliozat, Jacqueline. n.d. **A Selected Bibliography for Further Studies on Paṭhamasambodhi**. École Française d'Extrême-Orient.
- Finot, Louis. "Recherches sur la Littérature Laotienne." in **Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient**. 17 (1917): 1-218.
- Jayawickrama. N. A. 1951. **The Nidānakathā of the Jātaka Commentary**. Colombo.
- Kéne, Thao. 1958. **Catalogue des Manuscrits de la Littérature du Lao**. Ministère de l'Éducation Nationale Comité Littéraire Lao.
- Lafont, Pierre-Bernard. 1959. **Inventaire des Manuscrits des Pagodes du Laos**. Vientiane.
- Nanayakkara, S. K. 1971. "Bodhi." in **Encyclopaedia of Buddhism**, edited by G. P. Malalasekera. Vol. III. Ceylon: The Government Press, pp. 178-80.
- Saddhatissa, H. 1974. "Pali Literature of Thailand." in **Buddhist Studies in Honour of I.B. Horner, Dordrecht**. Dordrecht, Boston: D. Reidel Pub. Co., pp. 211-25.
- . 1979. "Pali Literature from Laos." in **Studies in Pali and Buddhism**. Delhi: B. R. Pub. Corp., pp. 327-40.
- . 1989. "A Survey of the Pali Literature of Thailand." in **Amalā Prajñā: Aspects of Buddhist Studies**. Delhi: Sri Satguru Publications, pp. 41-6.
- von Hinüber, Oscar. 1996. **A Handbook of Pāli Literature**. Berlin: Walter de Gruyter.

สัมภาษณ์

ศาสตราจารย์ ดร. ออสการ์ ฟอน ฮินนูเบอร์ (Oscar von Hinüber) เมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๔๕ ที่ มหาวิทยาลัยไฟรบวร์ก (Freiburg University).

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เชิงอรุณ

* คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนได้ปริวรรตปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจากโบราณอักษรขอมและตีพิมพ์เมื่อปี ๒๕๓๗ ส่วนสำนวนที่เข้าใจกัน

ว่าเป็นของสมเด็จพระพนรัตน์ยังไม่เคยมีการตีพิมพ์ ต้นฉบับตัวเขียนสำนวนหลังนี้ยังคงเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

- ๒ ในเอกสารประกอบการสัมมนาโบราณทั่วประเทศครั้งที่ ๑ ซึ่งสถาบันวิทยาศาสตร์ สังคมแห่งชาติของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๑๐-๑๓ มีนาคม ๑๙๘๘ ที่นครเวียงจันทน์ (๑๙๘๘: ๒๐๘) กล่าวยกย่องงานของหลุยส์ פיโนต์ว่า “แบบภาคภักภักไต่ย์ ที่สุด ฎายัดำบ”
- ๒ Bibliothèque Royale de Luang Prabang ที่ AEFEO และ หลุยส์ פיโนต์ กล่าวถึง อาจเป็นสถานที่เดียวกับที่โครงการปกปักรักษาหนังสือโบราณลาว เรียกว่า หอพิพิธภัณฑ์แขวงหลวงพระบาง (ຕ່າງພິດຫະພັນແຂວງຫລວງພະບາງ)
- ๓ ชื่อวัดต่างๆ ผู้เขียนถอดตามอักษรโรมัน ซึ่งคัดลอกจากต้นฉบับ อาจไม่ใช่ชื่อที่ถูกต้อง ผู้เขียนต้องขอยกยี้ที่ยังไม่สามารถตรวจสอบชื่อที่ถูกต้องได้
- ๔ ปฐมสมโพธิที่พบที่วัดพระแก้วนี้ ในรายการใช้ชื่อว่า ปฐมสมโพธิชาดก
- ๕ อยู่ร่วมกับเอกสารทางวิทยาศาสตร์ของลาวปี ๑๙๐๔-๑๙๔๐ และปี ๑๙๔๘ (LAOS Documents Scientifiques 1904-1940 et 1948)
- ๖ ชื่อปริจเจทที่วงเล็บไว้ นั้น ในปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างแปลนีสลับพบที่ใหม่วัดสุวรรณารามที่ผู้เขียนใช้ศึกษามีได้ระบุไว้ แต่เนื่องจากเนื้อหาของปฐมสมโพธิฉบับนี้เสมอกับปฐมสมโพธิสำนวนล้านนาภาษาไทยยวน ผิดกันแต่ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนามีความงอกออกไปอีก ๒ ปริจเจท ผู้เขียนจึงได้วงเล็บชื่อปริจเจทที่ขาดหายไปของปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างด้วยชื่อเดียวกันกับปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา
- ๗ ชื่อวัดที่ว่างไว้ เป็นเพราะในบัญชีหนังสือโบราณให้แต่รหัสเลขวัดแต่ไม่ได้ให้รายการอ้างอิงไว้ว่ารหัสนั้นหมายถึงวัดชื่ออะไร
- ๘ เป็นฉบับเดียวที่ให้ปีที่จารเป็นจุลศักราช
- ๙ จุลศักราช
- ๑๐ ท้ายปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีข้อความระบุเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีดังนี้
อดีตานี สมุพุทธนิพพานกาลา
สทสสาปี ชมมา นีรามมา สตานี จ
วสสถาน เสธานี สดตาสิตาธิ หิ
อาสุชชมาสมหิ กาพหุหิ ปกฺเข.
ปติปเท ทินตติถียมานิเด
สุริยวารสมเยปี นราธิโป

ปฐมสมุทฺธมมโสสิ โข
 ปุรปุเร อนุสนธิมุเจทกั.
 ตทา นรินโท วรราชวัส
 อณาเปเย ตั ยสกรมมนาเม-
 น เกสร วิชิตมิตมิ เสว
 ตโต นิมนเตตุมิท นิพนธา.
 นุชิตฺธิโนรสาวหุยทตา จ อาณิเต
 มหิปติชตฺติเยน ปน เมตุภิกฺขุณา
 ปุณ รจิตฺ ปกาธนาปีทานิ สนธิโต
 อถ ตมท กโรมิ ปุณ โส สมฺชฺชติ.
 หุสฺสโต ปกุติ ยาว
 ทินอามวาสุจุทสิปกาพา
 เซฏฺจมาสินญจ โอรตา
 วุหเยปี วสฺสปตฺตกาลชีเว.
 นิฏฺจิตฺ อิทมปีห กเร ตู
 สตฺตมาสสมฺปุณฺเนน ยุตฺตํ
 ราชปฏฺจนาภิสฺชมน
 ชินสฺส สาสเน สุภ อโยทยิ.

ฯลฯ

แปลได้ความว่า “พุทธนิพพานกาลล่วงไปแล้ว ๒๓๘๗ ปี วันอาทิตย์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ พระ-
 ราชาได้สดับพระธรรมมีชื่อว่า ปฐมสมุทฺธม จบับแกามีเนื้อหาไม่ต่อเนื่อง จึงรับสั่งให้กรมหมื่น
 ไกรสรวิชิตอาราธนาอาตมภาพผู้เป็นภิกษุได้รับพระราชทานฉายาว่า กรมหมื่นนุชิตฺธิโนรส ทรง
 รับสั่งให้รจนาปกรณ์นี้ขึ้นใหม่ให้มีความต่อเนื่องกัน อาตมภาพได้ลงมือกระทำแล้ว พระองค์จึงทรง
 สมพระประสงค์ อาตมภาพได้เริ่มชำระเมื่อเดือนยี่ แล้วเสร็จเมื่อวันแรม ๘ ค่ำเดือน ๗ (ของอีกปี
 หนึ่งคือปี พ.ศ. ๒๓๘๘) เป็นฤดูฝน ปกรณ์นี้บริบูรณ์แล้ว อาตมภาพใช้เวลา ๗ เดือนจึงยุติบริบูรณ์
 ความปรารถนาของพระราชสมภารเจ้าแห่งอยุธยาบรรลุแล้ว เป็นความงามในศาสนาของพระชิน-
 เจ้า”

- “ ศาสตราจารย์ ดร. ออสการ์ ฟอน ฮินนูเบอร์ (Oscar von Hinüber) ไม่เห็นด้วยกับความหมาย
 ประการหลังของคำ ปฐม ที่เดวิดส์และสแตดให้ไว้ เพราะไม่มีหลักฐานในภาษาบาลี แต่เห็นว่าเป็น
 ไปได้ที่วรรณกรรมบาลีที่แต่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะใช้ในความนี้

- ^{๑๖} ดู มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๕ หน้า ๔๔ ใน คัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์ (๒๕๒๕: ๑๔๖) ก็ให้ชื่อคาถา ๒ บทว่า ปฐมโพธิวัตถุ ส่วนในพระสูตรและอรรถกถาแปลขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓ ฉบับของมูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยว่า **ปฐมโพธิกาล**
- ^{๑๗} นิตานกถาแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ตอน คือ ทูเรนิทาน “นิทานในกาลเวลาอันแสนไกล” อวิทูเรนิทาน “นิทานในกาลไม่ไกลนัก” และ สันติเกนิทาน “นิทานในกาลใกล้”
- ^{๑๘} ดู Coedès, George. (ed.) in press. **The Pathamasambodhi**. Oxford: The Pali Text Society. ส่วนประวัติของปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๒ ฉบับนี้ดูใน สุรพล สิงศิริพันธ์, พระมหา. **ปฐมสมโพธิปริเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- ^{๑๙} ปฐมสมโพธิภาษาบาลี วัดโหล่หิน ฉบับที่ ๑ พบ ๓ ผูก คือ ผูกที่ ๑, ๒, ๓ ท้ายผูกที่ ๑ มีข้อความว่า “จุฬาลงกรณได้ ๕๓๖ ตัวในปริกา ไทยภาสาว่ากามเสด เดือนยี่แรม ๑๐ คำแล้ว นิพพานปัจจุโย (โห)ตุ เม” ท้ายผูกที่ ๒ มีข้อความว่า “จุฬาลงกรณได้ ๕๓๖ ตัวในปริกา พี่แม่เจ้านางบุญสมหากใส่ในสังฆาสร้างคว้นคนไว้พุทธศาสนาห้าพันวัสสา ไทยว่าปิกกามเสด” ฉบับที่ ๒ พบ ผูกที่ ๑ เพียงผูกเดียว ท้ายผูกที่ ๒ มีข้อความว่า “จุฬาลงกรณได้ ๕๕๔ ตัวในปริวงหม้า อุปาสิกามุกคามิปรสาทสังฆาสร้างไว้เพื่อหื้อมูลสาสนาพรเจ้าต๋า ๕ พันวัสสา” ฉบับที่ ๓ พบ ๓ ผูก คือ ผูกที่ ๒, ๓, ๔ ท้ายผูกที่ ๒ มีข้อความว่า “จุฬาลงกรณได้ ๕๕๔ ตัวในปริวงหม้า อุปาสิกามุกคามิปรสาทสังฆาสร้างไว้กับพุทธศาสนาพรพุทธเจ้าต๋า ๕ พันวัสสาแล ฯ” ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับวัดโหล่หิน ฉบับที่ ๒ และ ๓ นี้ ผู้เขียนขอเรียกว่า ฉบับ จ.ศ. ๒๕๔ (ก) และ ๒๕๔ (ข) ตามลำดับ ผู้สร้างปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้เป็นคนเดียวกัน จารในปีเดียวกัน แต่พบอยู่แยกกัน โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้สำรวจพบ จัดแยกไว้เป็นคนละชุด อาจเป็นเพราะเห็นว่า ปฐมสมโพธิ ๒ ฉบับนี้ แดกต่างกันที่ จำนวนบรรทัดที่จาร ฉบับ จ.ศ. ๒๕๔ (ก) จาร ๕-๖ บรรทัด ฉบับ จ.ศ. ๒๕๔ (ข) จาร ๖ บรรทัดเสมอกันไปโดยตลอด แต่ความของทั้ง ๒ ฉบับนี้ต่อกัน ถ้าปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้ เป็นใบลานฉบับเดียวกันจริง หมายความว่า จะเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาฉบับสมบูรณ์เพียงฉบับเดียว
- ^{๒๐} ใบลานฉบับนี้ มี ๒ ผูก มีเนื้อความบางช่วง 겹กัน อาจจะเป็นคนละฉบับกัน แต่พบรวมอยู่ในห่อเดียวกัน ผูกหนึ่งใบปกหน้าและปกหลังใบลานจารว่า “ปฐมสมโพธิ ๕๓๕” ความเริ่มตั้งแต่ตอน ๘ พรหมณ์ทำนายพระสิทธิตถกุมารต่อเนื่องไปจนจบตอนพระโพธิสัตว์ออกมหาภิเนษกรรมณี อีกฉบับหนึ่งไม่ระบุปีที่จาร แต่ปกหน้าจารไว้ว่า “กับวัดศรีบุญเรืองท่าสอย ปฐมสมโพธิ ๓” แต่เนื้อความข้างในสับสน ไม่ต่อเนื่อง ลานที่ ๑ เป็นตอนพระโพธิสัตว์แสดงศิลปศาสตร์ แต่ลานที่ ๔ กลับเป็นตอนต้นเรื่อง ขึ้นต้นว่า “นโม ดสฺสตุ เสตาตปตฺตฺ ชนตาทิปตฺตฺ...” จากนั้นเนื้อเรื่องจึงดำเนินไปต่อเนื่องจนถึงพระพุทธบิดามีราชโองการให้สร้างระบอบกษัตริย์ สันนิษฐานว่า ใบลาน ๓ ใบแรกคงเป็นของฉบับอื่น